٤-پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و سوریا

"کۆمەڵــەی سیاســەتی دەرەوەو بــەرگری" (DSA)ی ســەر بــە "وەقــف" ی لێکۆڵینەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان" (SISAV*) لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٩٣دا راپۆرتێکــی ســەبارەت بــە پەیوەندییــەکانی تورکیــا-ســوریا ئامــادەکرد کــە هێڵــە سەرەکیەکانی لە ڕۆژنامەی "میللیــەت"دا لــە ڕۆژانــی ٢٣و ٢٤و ٢٥و ٢٦و ٢٧ی ك٢/ ینایــەری ١٩٩٤دا و لەلایــەن یــەکێك لــە بەشــداربووانی ئامادەکردنیــەوە کــە بــاڵیۆزی خانەنشین "فاخیر ئالاچام"ە بڵاوکراوەتەوە.

"کۆمەڵەی سیاسەتی دەرەوەو بەرگری" DSA کێیە؟

لە ساڵی ١٩٨٩دا دامەزراوەو ئەم ناوانەی تیایە:

وەزیری دەرەوەی پێشوو خەیرەدین ئارکمین-سەرۆك.

وەزیری دەرەوەی پێشوو وەحید خەڵەف ئۆغلۆ.

باڵیۆزی خانەنشین ه. فاخیر ئالاچام.

باڵیۆزی خانەنشین فایەق مەلیك.

ئەمیراڵی خانەنشین و پەرلەمانتاری پێشوو سزائی ئورکنۆت.

ژەنەراڵی خانەنشین و باڵیۆزی پێشوو حەسەن ساغلام.

ئەمینداری پێشووی وەزارەتی دەرەوە و باڵیۆزی خانەنشین ئەرجومەند یاووز ئالب.

ژەنەراڵی خانەنشین و بالیۆزی خانەنشین سورەییا یۆکسیل

هەروەها ئەم کۆمەڵەیە بەپێی بابەتی پێویست داوا لە لێکۆڵەرەوان دەکات بچنە ڕیزیان. هــەر لــەم چوارچێوەیەشدا بــاڵیۆزی پێشوو و بەڕێوەبــەری تۆژینــەوەکانی خۆرهــەڵاتی نــاوەندو بــەڵقان "ئیســماعیل سویســال"ی بانگهێشــت کــرد تــا لــە ئامادەکردنی ڕاپۆرتی "پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و سوریا"دا بەشداری بکات.

---

* وقف الدراسات السیاسیة و الاجتماعیة

ئـەی "وەقـف"ی لێکۆڵینـەوە سیاســی و کۆمەڵایەتیـەکان SISAV کێـن کـە "کۆمەڵەی سیاسەتی دەرەوەو بەرگری" بەشێکە لێی؟

ئەم "وەقف"ە لـە ساڵی ١٩٧٩دا بە مەبەستی ئامـادەکردنی تۆژینـەوە سـەبارەت مەسـەلە سیاسـی و کۆمەڵایەتیـەکانی تـورك و، پێشکەشـکردنی ئەنجامـەکانی ئـەم تۆژینەوانە بەڕای گشتی و ئاگادارکردنەوەی دەسـەڵاتە بەرپرسـەکان لـە چارەسـەرە پێشنیازکراوەکانی ئەو مەسەلاتە، دامەزراوە.

ئەم "وەقف"ە لە نـاو تورکیـاو دەرەوەیـدا تۆژینـەوەکانی ئـەنجامدەدات و کـۆڕو کۆبوونەوە ساز دەکات و، لە چوارچێوەی ئامانجەکانیدا ڕاوێژ پێشکەشدەکات و، لە چالاکیی دەزگای تردا کە لە چەشنی خۆیشی نین بەشداری دەکات.

ژمارەی ئەندامانی ئەم "وەقف"ە ٧٨ ئەندامەو پرۆفیسـۆر دکتـۆر مەمدوح پاشـا سـەرۆکایەتیی دەکـات. لـە ڕاپۆرتەکەشـدا هـاتووە کـە بۆیـە ئـەنجامدراوە چونکـە لێکۆڵینەوەیـەکی جیـددی نییـە سـەبارەت پـەیوەندیی نێـوان ئـەو دوو وڵاتـەو، لەبەرئەوەی کە سوریا ئەو وڵاتەیە کە وەکو کلیل وایـە بـۆ وەدیـهێنانی ئاشـتی لـە خۆرهـەڵاتی ناوەنددا و، لەبەرئەوەی مەسـەلەی ئاسایش (PKK) و ئـاو بـەردەوام لـە پەیوەندییـەکانی نێوان ئەم دوو وڵاتـەدا دەردەکەون، جگە لـەوەی مەسـەلەی ئـاو لـە ناوچەکەدا بایەخێکی زۆر بە خۆیەوە دەبینێ. دواجار ڕاپۆرتەکە ئەنجامـەکان دەخاتـە ڕوو و کۆمەڵێك پێشنیازیش بۆ یەکلاکردنەوەی پەیوەندییە دوو قۆڵیەکان دەخاتە بەر چاو.بۆ ئەوەی ڕاپۆرتەکەش بە شێوەیەکی واقیعبینانە وەڵامی ئەو کێشانە بداتـەوە کە دوچاری پەیوەندییـەکانی تورکیا و سـوریا بـوون، تیمـی ئامادەکـەری ڕاپۆرتەکـە یەکێك لە ئەندامەکانی خۆی بۆ سوریا ناردو لەوێ کۆمەڵێك گفتوگۆی لەگەڵ جێگـری سـەر کۆمـارو وەزیـری ڕاگەیاندن و وەزیـری دەوڵـەت بـۆ کاروبـاری دەرەوەو ڕازگـری گشتیی وەزارەتی دەرەوە و سەرۆکی ژووری بازرگانیی سوریا و نێوەندی زانکۆیی و بەرپرسانی ڕاگەیاندن ئەنجام دا، ئەمە جگە لە سازدانی گفتوگۆ لەناو تورکیا خۆیدا.

پێویستیش ناکات بڵێین کـە ئـەم ڕاپۆرتـە دەربڕی بیروڕای دانـەرانێتی. بـەڵام بـە دیاریکردنی چاوگەکانی گرژی و ئەو پێشنیازانەی دەیانخاتە ڕوو هـەنگاوێکی گرنگ پێکدێنێت بۆ کردنەوەی دەرگای لێکۆڵینەوەی ڕاشکاو لەسەر پەیوەندییـەکانی نێوان تورکیا و سوریادا و، بەشداریکردنی نێوەندە فیکری و ئابووری و سیاسیەکان و، ئەو شێوەیەی کە بە باشی دەزانن بۆ نزیکبوونەوە نـەك هـەر لـە نێوان تورکیـا و سـوریادا، بەڵکو لە نێوان تورکیاو نیشتمانی عەرەبیشدا بە گشتی.

م.ن

****

راپۆرتی "پەیوەندییەکانی نیوان سوریاو تورکیا" لە چوار بەش پێکدیت، بەشی یەکەم دەربارەی میــژووی ســوریاو بــاری ناوخۆیــەتی، بەشــی دووەم دەربــارەی ئــەو فاکتـەرە میژوویی و هەنووکەییانەیە کە کاریگـەرییان لەسـەر پەیوەندییـەکانی نیـوان ئەم دوو ولاتە هەیە. لە بەشی سێیەمیشدا رەنگدانەوەی ئەم گۆڕانکارییانەی دوایـی جیهان و خۆرهـەلاتی نـاوەند دەخوینینـەوە لەسـەر پەیوەندییـەکانی نیـوان سـوریا و تورکیا، لە کاتیکا بەشی چوارەم تەرخانە بۆ ئەنجام و پیشنیازەکان.

یەکەم: باری ناوخۆی سوریا

لـەم بەشــەدا کۆمــەلیك زانیــاری ســەبارەت بــە کاریگــەریی هــەردوو ســەردەمی عوسمانی و فەرەنسایی لەسەر پیکهینانی سیاسـەتی ناوخۆی هەنووکـەیی سـوریاو، بونیــادی کۆمەلگاکــە و، جیاوازیـــە ئیتنــی و ئاینیـــەکان و، حــیزب و بزاوتــە سیاســیەکان و، کودەتــا ســەربازییەکان و، پراکتــیزەی دیموکراســی و، ئــەزموونی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو و، خەونی سوریای گـەورەو هیزە چەکدارەکانی سـوریا دەخوینینەوە.

بـە شـیوەیەکی گشــتی ســوریاییەکان هــۆی دواکــەوتوویيان دەخەنــە ئەســتۆی ئیدارەی عوسمانیەکان، لەبەر ئەم هۆیانە:

دابەشکردنی سوریا لە سالی ١٩٢٠دا بەسەر چوار دەولەتدا، کە ئەمانەن:

حەلـەب، دیمەشـق، لازقیـە و شـاخی دروز، و ئۆتۆنۆمـی بـۆ سـەجەنقی جـەزیرەو ئەسکەندەرون. لە سالی ١٩٢٥دا حەلەب و دیمەشق بوون بە یەك، بەلام دەولەتـەکانی دی هەروەکو خۆیان مانەوە تا لە سالی ١٩٣٦دا هەموویان بوون بە یەك. دامەزراندنی ئیسرائیل دەرگای گومانی لای سوریا بەرامبەر بە خۆرئاوا کردەوەو لەگەلیدا بەرامبەر بە تورکیاش، بۆیە رێی رزگاربوونی لـە جـەمال عەبدولناسـرو یـەکیتی سـۆڤیتدا دەبینییەوە.

٨٥٪ی دانیشتووانی سوریا (کە ئەکاتە ١٣ ملیۆن) موسلمانن. ٦٣٪یان سوننەن و ١٢٪ یان عەلـەوی و ٣٪یان دروزن و، ئـەوانی تریش ئیسـماعیلی و شیعەو یـەزیدین. زۆربەشیان بە عەرەبی دەئاخڤن.

بـەلام مەسـیحیەکان نزیکـەی ١٠٪ پیکدینـن و نـاکۆکیی مەزهـەبیش لـە ناویـاندا هەیە. زۆربەی مەسیحیەکان ئەرمەنی و سریانی و موارنـەن. ٦٠٪ ی عەلەوییـەکان لـە لازقیەو دەوروبەری دەژین.

پاش ساڵی ١٩٤٣ حیزبی نیشتمانی بەهێزترین حیزب بوو، لە کاتی ئینتیدابی فەرەنساییشدا بە دزییەوە چالاکیی خۆی دەنواند. بەرامبەر بەم حیزبە حیزبی گەل دەرکەوت. تا کودەتا سەربازییەکانیش ئەم دوو حیزبە لە گۆڕەپاندا بوون.

پاش ماوەیەکی کەم کودەتا سەربازییەکان وەکو بەرەنجامیکی شکستی عەرەب بەرامبەر ئیسرائیل (لە ساڵی ١٩٤٨دا) دەستیانپێکرد. یەکەم کودەتا ئەوەی حوسنی ئەلزەعیم بوو لە ساڵی ١٩٤٩دا، پاشان کودەتاکەی سامی ئەلحەناوی لە هەمان ساڵدا، هەروەها کودەتاکەی ئەدیب ئەلشیشەکلی لە ساڵی ١٩٥١دا. ساڵی ١٩٥٤یش شیشەکلی لە دەسەڵات دوور خرایەوەو تا ساڵی ١٩٥٨ ژیانیکی دیموکراتی سنووردار لە ئارادا بوو. لەم ماوەیەداو لەو هەڵبژاردنانەدا کە ئەنجامدران ئەستێرەی حیزبی بەعس درەوشایەوە.

ساڵی ١٩٥٨ یەکێتی‌یەک لە نیوان میسرو سوریادا دروست بوو، بەڵام لە ساڵی ١٩٦١دا لیک جیابوونەوەو حوکمەتیکی راسترەو پیکهات. ساڵی ١٩٦١ لە هەڵبژاردنەکاندا حیزبی گەل بردی‌یەوە، بەڵام کودەتایەک لە ساڵی ١٩٦٢دا بە پشتیوانی‌ی عەبدولناسر حکومەتیکی چەپرەوی هینایە سەر دەسەڵات. ساڵی ١٩٦٣ حکومەتیکی عەسکەری لەژیر سەرپەرشتی‌ی حیزبی بەعسدا دەسەڵاتی گرتە دەست. بەڵام بە دریژایی سێ ساڵی دوایی ناکۆکیی نیوان باڵەکانی ناو بەعس نەوەستا، تەنانەت هاتنی گروپیکی چەپیش بۆسەر دەسەڵات لە ساڵی ١٩٦٦دا هەر نەیوەستاند و سەرباری شکستی حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٦٧. لەم ماوەیەدا کاریگەریی سۆڤیت زۆر بوو و رۆڵی چەپەکان و شیوعیەکان لەزیادبووندا بوو. لە ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٧٠دا وەزیری بەرگریی ئەو کات حافز ئەلئەسەد توانیی ئەم ناکۆکی‌یە بە سوودی خۆی بشکینیتەوە و تا ئیستاش هەر ئەو لەسەر حوکمە و لەسای ئەودا سوریا لەوەتەی سەربەخۆبووە لە هەموو کات زیاتر سەقامگیریی بەخۆوە دیوە.

دووەم: گرژی لە پەیوەندییەکاندا لەگەڵ تورکیادا

بەهۆی ئیدارەی عوسمانیەکانەوە کە چوار سەدەی خایاند، تیروانینی سوریا بۆ تورکیا پرە لە گومان. دواتریش بەهۆی خستنە سەری لیوای ئەسکەندەرون بۆسەر تورکیا و لایەنگیریی تورکیا بۆ بریاری دابەشکردنی فەلەستین و پاشان داننانی بە ئیسرائیلدا و، دروستکردنی پەیوەندیی دیپلۆماسی لەگەڵیداو، پەرەدان بە

پەیوەندییەکانی (تورکیا) لەگەڵ خۆرئاواداو، چوونە ریزی کۆمەڵەی رۆژئاواوەو، پەیوەندیی باشی لەگەڵ عیراقداو، بەکارهێنانی ئەم پەیوەندییانە بۆ بەرژەوەندیی عیراق لە ململانییدا لەگەڵ سوریادا، لەبەر هەموو ئەم هۆکارانە سوریا لە تورکیا دوورکەوتەوە.

بەرامبەر بەمەش، ئەوەی تورکیای نیگەران کرد نزیکبوونەوەی زۆری سوریا بوو لە یەکیتی‌ی سۆڤیت و لایەنگیریی سوریا لە یۆنان و قوبرسە یۆنانیەکان لە مەسەلەی قوبرسدا، ئەمانە کاریگەرییەکی نەگەتیڤانەیان کردە سەر پەیوەندیی نیوان تورکیا و سوریا.

لە حەفتاکان و هەشتاکاندا دوو هۆکاری تر هاتنە ناو پەیوەندییەکانی نیوان ئەم دوو وڵاتەوە، یەکەمیان نیگەرانیی سوریایە لە پرۆژەی GAP کە تورکیا خەریکی ئەنجامدانیتی و زنجیرەیەك بەنداو لەسەر روباری فورات دروستدەکات، ئەوەی کە وایکردووە تورکیا لە توانایدا بێت لە ئایندەدا بە تەواوەتی ئاو لە سوریا بگریتەوە. هۆکاری دووەم پشتیوانیی سوریایە لە نیوەی دووەمی هەشتاکاندا لە پارتی کریکارانی کوردستان (PKK) بەو ئومێدەی ببێتە گوشاریك بۆ گۆڕینی هەڵویستی تورکیا لە مەسەلەی ئاو، گەرچی سوریا خۆی دژی بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتیکی کوردیشە. بریاری تەرخانکردنی ٥٠٠م[٣] لە چرکەیەکدا لە ساڵی ١٩٨٧دا دیمەشقی دڵنیا نەکردووەو، ئەو لە میانی پشتیوانییەوە بۆ PKK دەیەوێ مەسەلەی ئاو لە "تەرخانکردن"ەوە بگۆڕێ بۆ "هاوبەشی".

سێیەم: گۆڕانکارییە جیهانییەکان

بێگومان گرنگترین گۆڕانکاری لە جیهانداو هەروەها لە ناوچەکەدا هەرەسی شیوعیەت و لیکهەڵوەشانەوەی یەکیتی سۆڤیت و، گۆڕانی جیهان بۆ یەکەمین جار لە دووەم جەنگی جیهانی‌یەوە، لە جیهانیکی دوو جەمسەرییەوە بۆ جیهانیکی تاکجەمسەری. ئەم گۆڕانکارییە تا رادەیەکی زۆر کاری کردە سەر هەلومەرجی سیاسی‌ی ناوخۆی ئەو دەوڵەتانەی پەیوەندییان لەگەڵ سۆڤیتدا بەتین بوو. بێگومان سوریاش ئەو دەوڵەتەیە کە هەموو ئەوانی دی زیاتر دەکەویتە ژیر ئەو کاریگەرییەوە. چونکە سوریا جگە لە دۆستایەتیی پر ئەمەك و بەردەوامی بۆ یەکیتی سۆڤیت لە چوارچیوەی سیاسەتی سۆڤیتیدا لە ناوچەکەدا رەفتاری دەکرد.

لە گۆشە نیگای پەیوەندییەكانیشەوە لەگەڵ توركیـادا، سیاسـەتی لایەنگرانـەی سوریا لە سۆڤیت سوودمەند بووە لەو رووەوە كە ئاسایشی خۆی دژ بە سیاسەتی توركیا مسۆگەر كردووە بەو پێیەی توركیا بەشێك بووە لە هاوپەیمانیتیی خۆرئاواو، لە قۆناغی رووبەروو بوونەوەدایە لەگەڵ ئیسرائیل. ئەمەش هیوای حیزبی بەعسی زۆر دەكرد بۆ رزگاركردنی لیوای ئەسكەندەرون كە بە بەشێك لە "نیشتمانی عەرەب"ی دەزانێ. بەڵام ئەم سیاسەتە سوریای هان دەدا تا روو بەرووی توركیا و چالاكیەكانی بوەستیتەوە لە گەلێ بواردا كە بە پلەی یەكەم سوودی بۆ یەكیتیی سۆڤیت هەبووە.

هەلویستی سوریاش لە مەسەلەی قوبرس نموونەیەكی زۆر روونی پیادەكردنی ئەو سیاسەتە تەواو لایەنگرەی سوریایە بۆ سۆڤیت.

بەهۆی ئەم سیاسەتەشەوە، یەكیتیی سۆڤیت بۆ یەكەمجار توانیی بە شیوەیەكی كاریگەرانە بچیتە ناو خۆرهەڵاتی ناوەندەوەو بۆ بەرژەوەندیی خۆی كار لە سیاسەتی ئەم دەولەتانە بكات.

لە سای ئەم هەلومەرجەدا، لیكهەلوەشانەوەی یەكیتیی سۆڤیت و، گۆرانكارییەكان لە بلۆكی سۆشیالیستیدا سوریای تووشی هیدمە (صدمە) كرد. كەوتنی پشتیوانی سەرەكیی سیاسەتی دەرەوەشی دوچاری گۆشە گیرییەكی كرد، چ لەسەر ئاستی گشتی و چ لەسەر ئاستی پەیوەندییەكانی لەگەڵ توركیادا. جگە لەوە، سوریا كە پارەو چەكی لە سۆڤیت وەردەگرت، و دوچاری گەلێ گرفت بوو لە رووی دابینكردنی تفاقەوە بۆ ئەو چەكانەی شكی دەبات، هەروەها چیدی نەیدەتوانی سوود لەو قەرزانە ببینێ كە پێی دەدرین.

وەكو دەرەنجامیكی هۆیە دەرەكی و ناوەكیەكانیش، سوریا ئیستا لە سیاسەتی دەرەوەیدا پشت بە هیزی تایبەتیی خۆی دەبەستیت، ئەم بارودۆخە گۆراوەش وایلیدەكات، لەم جووڵانەوە تەنیایەیدا، بەوردی حیساب بۆ ئەو مەترسییانە بكات كە لەهەر هەنگاویكیدا دیتە رێی. رەفتاری سوریا لە دووەم جەنگی كەنداودا نیشانەیەكی زەق و روون بوو بۆ كاریگەریی نائامادەگیی یەكیتیی سۆڤیت، هەروەها ئەو هەلویستەی سوریا هەیبوو لە ئاست بەیاننامەی هاوبەشی فەلەستین-ئیسرائیل (غەزە-ئەریحا-یەكەمجار-م.ن) و هەلویستی نەرمی بەرامبەر دەسپیكردنەوەی

دانوستانی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیلدا نیشانەیەکی تربوو بۆ ئەو گۆڕانە گرنگەی لە سیاسەتی دەرەوەی سوریدا روویدا.

لە سای ئەم بارودۆخە تازەیەدا، ڕێی تێناچیت بە شیوەیەك لە شیوەكان گۆران لە سیاسەتی سوریادا لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ تورکیادا روونەدات.

لیرەدا راپۆرتەکە سەبارەت ئالۆزیی قۆناغی دوای حافز ئەلئەسەد دەدوێ‌و، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە شوناسی ئەو کەسەی کە دەسەلات دەگریتە دەست هیندەی پەیوەندیی ئەوسای حیزبی بەعس و سوپا و کەرتەکانی تری کۆمەلگاو پیگەی تەواوی لایەنەکان لە پیکهاتەی ئایندەدا گرنگ نابیت.

هەروەها راپۆرتەکە پیشبینیی ئەوە دەکات کە لەسەر هەردوو ئاستی ئابووری‌و سیاسی ریبازە لیبرالەکان لەزۆربووندا بن. ئەم قۆناغەش دەشێ وا لە سوریا بکات زیاتر بە گۆرانکارییەکانی ناوخۆیەوە خەریك بیت.

نەمانی پاریزگاریکردنی سوریا لەلایەن یەکیتیی سۆڤیتەوەو، گۆرانەکانی خۆرهەلاتی ناوەند وای لیدەکەن سیاسەتی خۆی بەپێی توانا خودییەکانی خۆی بپیویت و بەس، لە ئەنجامی ئەمەشدا لە پەیوەندییەکانیدا لەگەڵ تورکیادا سوریا دەکەویتە بەردەم کۆمەلیك هەلویستی نەرمترو بەسلترەوە.

بەلام ئەو هەلویستانە مانای ئەوە نییە کە سوریا دەسبەرداری داواکارییەکانی دەبێ لە تورکیا، یان تورکیا کە رۆژ بە رۆژ لە بەهیزبووندایە دەبیتە سەرچاوەی هەرەشە بۆ سوریا.

- لەگەڵ ئەوەشدا هەلویستی سوریا لە ریکەوتنی فەلەستین-ئیسرائیل ئیجابی بوو. لە هۆیە سەرەکییەکانی ئەوەش نەمانی هۆکاری یەکیتیی سۆڤیتی پیشووە. لەگەڵ بەردەوامبوونی لیکگەیشتنی ئەمریکا-ئەوروپا-رووسیاش، سوریا دەزانێ کە ناتوانێ بە تەنها خۆی کۆسپ بخاتە ڕێی پرۆسەی ئاشتییەوە.
- بەهۆی ئەو هیزە عەسکەرییەی لە سۆڤیتەوە بەدەستی هیناوەو، هەروەها بەهۆی زیرەکیی سەرۆك حافز ئەلئەسەدەوە، سوریا بووە بە ولاتی-کلیل لە پارسەنگییەکانی خۆرهەلاتی ناوەندا. لە کاتیکا هۆکاری یەکەم

نەماوە، سوریا بە تەنها لەرێی سیاسەتی لیزانانەی ئەسەدەوە دەتوانێ ئەو دۆخەی خۆی بپاریزیت، چونکە هەلومەرجی پاش ئاشتی گەرەکی بە سەرچاوەی ئابووریی دەولەمەند و، تەکنۆلۆژیای پیشکەوتووە. لەم حالەتەشدا سوریا کە قایل نابیت لە ریزەکانی دواوە بمینیتەوە، کۆمەلیك مەسەلە دەهینیتە پیشەوە کە لەکاتی ناکۆکیدا لەگەڵ ئیسرائیل دا بەو شیوەیە نەبووە، وەکو مەسەلەی ئەسکەندەرون و ئاو.

- هەروەها هەلەیە گەر وا بزانین دەرچوونی رووسیا لە ناوچەکەو زالبوونی ئەمریکا، دۆخیکی بەردەوامە. لەبەرئەوەی رووسیا، ویرای پیویستی بە پشتیوانیی ئابووریی خۆرئاوا، هەولدەدات رۆلیك ببینیت (گەرچی وەکو جارانیش نەبیت) لە خۆرهەلاتی ناوەندا. زۆریش رێی تێدەچیت کە یەکەم دەولەتی پشتیوان بۆ رووسیا-دیسانەوە- سوریا بیت. هەرچۆن رووسیاش پیویستی بە پشتیوانیی هیزی سوریا دەبیت لە سەر سنوورەکانی باشووری تورکیا، بەو جۆرەش گوشاری رووسیا بۆسەر باکووری تورکیا سوودی بۆ سوریا تیایە. لەبەرئەوەی دوژمنایەتیی نیوان عەرەب و ئیسرائیلیش بە چوونە ناو وتوویژی ئاشتی و لە شەوو رۆژیکدا کۆتایی نایەت، بۆیە لە دەرەوەی ئەمریکادا هاوپەیمانیك بۆ عەرەب هەر پیویست دەبیت.
- بۆیە رێی تێناچیت پاش ئاشتیی عەرەب-ئیسرائیل گۆرانیکی ریشەیی لە پەیوەندییەکانی نیوان سوریاو تورکیادا رووبدات. بە پیچەوانەوە، ئاشتیی عەرەب-ئیسرائیل وا لە سوریا دەکات هەلویستەکانی بەرامبەر تورکیا توندتر بیت.
- وا پیشبینی دەکرێ دوای ئاشتیی نیوان عەرەب-ئیسرائیلیش، ئیسرائیل هەر پیویستی بە پەیوەندیی توندو تۆڵ بیت لەگەڵ تورکیادا. بەلام لەوانەیە کیبەرکێی بازرگانی لە نیوان تورکیاو ئیسرائیلدا لە ناوچەکەدا رەنگدانەوەیەکی سەلبیی بۆسەر پەیوەندییە سیاسیەکانی نیوانیان.

کاریگەری ئەمریکا

- دامەزراندنی ئیسرائیل و جەنگی ١٩٦٧و لە دەستدانی بەرزاییەکانی جۆلان کۆمەلیك هۆکاری سەرەکی بوون لە دیاریکردنی سیاسەتی دەرەوەی سوریادا. دیمەشقیش پەیرەویی لە سیاسەتی "دوژمنی دوژمنم دۆستمە"ی کردو، لەسەر ئەو بناغەیەش سوریا بەرامبەر خۆرئاوا و تورکیا کە ئەندامە لە پەیمانی ئەتلەسیدا هەلویستی نواند. ئەمەش مۆرکی زۆربەی هەلویستە عەرەبیەکان بووە.
- ئەمرۆ سوریا دەیەوێ وا پیشانبدات کە دەولەتیکی واقیعیەیە، بۆیە هەوڵ دەدات پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ خۆرئاوادا ئاسایی بکاتەوە، دوور لە گوتەزاکانی پیشکەوتووخواز-دواکەتووخواز، هەروەها هەولدەدات لیبرالیەتیکی زیاتر بخاتە ئابووریی خۆیەوە.
- هەر لە روانگەی گوتەزای "دوژمنی دوژمنم دۆستمە"وە وا پیشبینی دەکرێ پەیوەندیی هاریکاری لە نیوان سوریاو ئیراندا بەردەوام بیت، بەمجۆرەش پیشبینیی ئەوە ناکرێ پەیوەندیی سوریا لەگەڵ عیراقدا باش بیت کە کیبەر کێی لەگەلدا دەکات لە پیناوی "سوریای مەزن"دا.
- بوونی ئەمریکا بە تاقە زلهیزی جیهان دۆخەکەی لە نیوان سوریاو میسردا گەراندەوە بۆ باری ئاسایی خۆی، لە کاتیکا ئەوەبوو پاش ریکەوتنامەی کامب دیڤید لە یەکتری جیا ببوونەوە. هەروەکو چۆن سوریاش لەبەرئەوەی گۆشە گیرە پیویستی بە میسر هەیە، میسریش هەستدەکات پیویستی بەوە هەیە لەگەڵ سوریادا هاوکاری بکات، چونکە سوریا تاقە ولاتە کە بتوانێ هەرەشە لە پرۆسەی ئاشتی بکات لە خۆرهەلاتی ناوەندا.

چوارەم: هەندێ ئەنجام

أ-ئەو فاکتەرانەی دوژمنایەتیەکەیان بەهیزتر کرد

هەروەکو لە سەرەتای راپۆرتەکەدا هاتووە، سوریا سیاسەتیکی دوژمنکارانەی بەرامبەر بەرژەوەندییەکانی تورکیا گرتە بەر. لە تەواوی کۆرو کۆبوونەوە دەولیەکانیشدا، هەندێ جار بە ئاشکراو هەندێ جاریش بە نهینی دژی تورکیا وەستاوەتەوە. لە شەستەکانداو پاش جەنگی ١٩٦٧، تورکیا ویستی لە جیهانی عەرەب نزیکبیتەوە، بە تایبەتیش پاش گۆشەگیربوونی لە مەسەلەی قوبرسدا.

بەلام ئەوە نەبووە هۆی گۆرینی هەلویستی سوریا و ئەو دەولەتە عەرەبیانەی تر کە وەکو ئەو بیر دەکەنەوە.

پاش ئەوەی لە سالی ١٩٧٠دا سەرۆك ئەسەد دەسەلاتی گرتە دەست، هەندێ ئاماژەیدا کە نیشانەی ئارەزووی بوو بۆ پەرەدان بە پەیوەندییەکان لەگەل تورکیادا. لەسەر ئاستی وەزیرانی دەرەوەو سەرۆکایەتیی حکومەت سەردان لە نیوانیاندا ئالوگۆرکرا. لەم ماوەیەدا باسی مەسەلەی ئەسکەندەرون پشتگوێ خرا. بەلام قۆناغی ئەسەد گەلی گرژیی گرنگیشی بەخۆیەوە دیوە، لە پیشەوەی ئەم گرژییانەش مەسەلەی ئاو کە لەم سالانەی دواییدا گوشاری بۆسەر پەیوەندییەکانی نیوان ئەم دوو ولاتە دروستکرد. لەگەل دەسپیکردن بە ئەنجامدانی پرۆژەی GAPیش مەسەلەی ئاو بەندی یەکەمی گرنگی پیدانەکانی سوریای بەرامبەر تورکیا پیکهینا.

ئەگەر لە روانگەی تورکیاشەوە سەیری مەسەلەکەمان کرد، ئەم خالانە دەردەکەون:

- سوریا تەماعی لە خاکی تورکیادا هەیە، لەوانەش لیوای ئەسکەندەرون.
- لە تیزە سەرەکیەکانی بەعسدا سنووری نیشتمانی عەرەب دەگاتە کیوەکانی تۆرۆس لەناو تورکیادا.
- سوریا بەردەوام چالاکیی ریکخراو دژ بە تورکیا ساز دەکات.
- ئەو تیرۆریستانەی پاش کودەتای ١٢ی ئادار/ مارسی ١٩٧١ هەلاتن، پەنایان بۆ سوریا برد.
- ریکخراوی تیرۆریستانەی ئەرمەنی ئەزالا ASALA، لەلایەن سوریاوە پشتیوانییەکی ماددی و مەعنەوی دەکرێ. هەروەها سوریا هەندێ ئاماژەی جیددیی داوە سەبارەت بەستنەوەی مەسەلەی ئاو بە برینی پشتیوانی لە PKK.

لە پال ئەم هەلویستە هەلە و دوژمنکارانەیەی سوریا بەرامبەر تورکیا، گەلی هەلویستی تورکیا بەشداربوون لە ئالۆزکردنی پەیوەندی لەگەل سوریادا.

پەیرەویکردنی سیاسەتیکی نادەربەستانە بەرامبەر سوریا لەلایەن تورکیاوەو بە دریژایی سالانیکی زۆر؛ وای لە ئەنقەرە کرد بۆ زانیاری سەبارەت سوریا پشت بە

ئیسرائیل و ئەمریکا ببەستیت، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی لەو رووەوە کەمو کورتی بهێنیت، جگە لە ئاراستەکردنی ئەم زانیارییانەش بە ئاراستەیەکی دیاریکراو. هەروەها تورکیا هەولی پێویستی نەداوە بۆ دامەزراندنی پەیوەندییەکی ئابووری و بازرگانیی توندو تۆڵ لەگەڵ سوریادا. هەموو ئەمانە بوونە تەگەرە لە رێی دروستبوونی کەشو هەوایەکی پڕ متمانەو، پەیوەندییەك کە لە ئاستیکی پێویستدا بێت لە نیوان ئەم دوو وڵاتەدا.

ئایندەی پەیوەندی لە نیوان سوریاو تورکیادا، وەکو ئەمرۆ دیتە پیشچاو، بەستراوەتەوە بە راگرتنی پشتیوانیی PKK لەلایەن سوریاوە (کە تورکیا خوازیاریتی)و، دابەشکردنی ئاوی فورات لە بەینیاندا (کە سوریا خوازیاریتی).

سەبارەت بە مەسەلەی ئاوەکە، تورکیا بە گویرەی پرۆتۆکۆلی تەمموز/ یۆلیۆی ۱۹۸۷ پەیمانی داوە کە لە چرکەیەکدا بری ۵۰۰م^3 ئاوی فورات بۆ سوریا بنیریت.

کە ئەوەش دەکاتە ٥٠٪ی ئاوی فورات لە سالیکدا. بەڵام سوریا وای پیشانداوە کە بەو برە قایل نیيە (لەوانەیە هەر بە مەبەستی خۆ بە هەرزان بە دەستەوەنەدانەوەبێ)و داوایکرد پرنسیپی "تەرخانکردن" بگۆرێ بە "دابەشکردن"، لە بەرئەوەی ئەوە لەگەڵ یاسا دەولیەکاندا ناگونجیت، بەڵام تورکیاش پێی لەسەر ئەوە داگرت کە بەردەوامبوونی سوریا لەسەر پشتگیریی PKK هەلویستیکە لەگەڵ پرۆتۆکۆلی ناوبراودا ویك نایەتەوە.

سوریا کە بە رەسمی رایدەگەیەنێ دژی ئەوەیە دەولەتی کوردستانی سەربەخۆ دابمەزرێ، لەسەر پشتیوانیکردنی PKK بەردەوامە، لەبەرئەوەی دلنیایە لەوەی تورکیا شتیکی وا بە کوردەکان نادات تا ببیتە سەر مەشقیك بۆ کوردەکانی سوریا. بەرامبەر بەمەش تورکیا دردۆنگە لەوەی ریکەوتنامەی "دابەشکردن"ی ئاوی فورات ئیمزا بکات، تا پرۆژەکانی لە بەرهەمهینانی کارەباو ئاودیریدا نەکەونە بەر هەرەشەو، تا ئەوەش نەبیتە دەسپیکیك لە یاسا دەولیەکاندا، هەروەها لە بەستنەوەی مەسەلەی ئاویشەوە بە مەسەلەی PKK نیگەرانە، ئەمەو جگە لە نیگەرانیی بۆ ئەوەی کە سوریا ئەو بەشەی پرۆتۆکۆلەکەی ۱۹۸۷ کە تایبەتە بە باری ئاسایش جێبەجێی نەکردووە.

تورکیا لەبەر دوو هۆی یەکەم هەقی خۆیەتی نیگەران بیت، لە کاتیکا ئیمە بەرامبەر بە بەستنەوەی ئاو بە ئاسایشەوە بەر پرسین. هەلویستی سوریا لە خالی دوایی پەیوەستە بە جیبەجینەکردنی بەلینەکان سەبارەت بە مەسەلەی ئاو.

ب-چەند پیشنیازیك

لە ئامادەكردنی پیشنیازدا بۆ دامەزراندنی پەیوەندی لە نیوان توركیاو سوریادا لەسەر بناغەیەكی ئیجابی، رەچاوكردنی هەندێ فاكتەری لاوەكی سوودی خۆی هەیە:

١-فاكتەری یەكەم پەیوەندیی بەو بارودۆخەوە هەیە كە لە هەردوو ولاتەكەدا هەن. ئەگەر لەم روانگەیەوە سەیر بكەین، دەبینین سوریا كە ئیستا لە پاریزگاریی یەكیتی سۆڤیتی پیشوو بیبەشەو، هیشتا متمانەی ئەمریكاو خۆرئاواشی بەدەست نەهیناوە، ولاتیكە تا رادەیەكی زۆر گۆشەگیرە. لەم دواییەدا دیدارو چاوپیكەوتن لەگەڵ ئەمریكادا دەستی پیكرد.

بۆیە وا دەبینرێ كە پیویستە سوریا لە پەیوەندییەكانیدا لەگەڵ توركیادا رەفتاری وردتر بیت. بەلام سەبارەت بە توركیا، دەبینین كە بارودۆخە جیهانییە گۆراوەكان و نەبوونی سەقامگیری لە ناوچەكەداو كاری تیرۆریستی لە باشووری رۆژهەلات (ئەنادۆڵ)و زەنگی مەترسی لە ئابوورییەكەیدا، وای بەسەردا دەسەپینیت كە پەیوەندییەكانی دۆستانە بێو هاوسییەتیی لەگەڵ تەواوی دراوسیكانیداو، هەروەها لەگەڵ سوریادا باش بیت.

٢-فاكتەری دووەم، پەیوەندیی بە دۆخی ئیستای پەیوەندییەكانی نیوان ئەو دوو ولاتەوە هەیە. دەشتوانین دۆخی ئیستای پەیوەندییەكانی نیوان ئەو دوو ولاتە. بەم شیوەیە پوختە بكەین:

- پەیوەندییەكان بەدەوری تەوەری مەسەلەی ئاسایش و مەسەلەی ئاودا دەسوورینەوە.
- ناكرێ لە پەیوەندییە دەولیەكاندا تیرۆر وەكو هۆیەكی گوشار خستنە سەر بەكاربهینرێ. هەروەها هەرەشەی برینی ئەو ئاوانەی سنوورەكان دەبەزینن یان كەمكردنەوەیان شتیكە لەگەڵ پرنسیپە دەولیەكاندا ناگونجیت.
- سەرباری ئەو ریكەوتنانەی لە سالی ١٩٨٧ەوە سەبارەت ئاسایش و ئاو لە نیوان ئەم دوو ولاتەدا ئیمزا كراون، لایەنیكیان (كە سوریایە) بەپێی

ئەو ڕێکەوتنانە هەڵسوکەوتی نەکردووە، هەروەها ئەوی تریشیان (واتە توركیا) ئینتیباعیکی وای بەدەستەوە داوە کە دەیەوێ لە بەلینەکانی خۆی بدزێتەوە. لە ڕاستیدا سوریا لە پشتیوانیکردنی PKK بەردەوام بوو، هەروەها توركیاش، ئەو بەلینەی نەبردە سەر سەبارەت بە ئیمزاکردنی ڕێکەوتنامەیەك لە بارەی ئاوەوە بەر لە کۆتاییهاتنی سالی ١٩٩٣. ئەم دۆخەش زیاتر متمانەی نیوان ئەو دوو لایەنەی نەهیشت.

٣-فاکتەری سێیەم، پەیوەستە بەو ڕیگایەوەی لە ئامادەکردنی پیشنیازەکاندا ڕەچاو دەکرێ.

یەکەم: دەبێ گرنگی بەو شتانە بدەین کە ئامارژە بۆ ئەوە دەکەن کە نیگەرانیی سوریا بەرامبەر بە ئیمە نیگەرانی‌یەکی نابەجێیە. هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ پەیرەوی لە هیلیکی ڕافزییانە بکەین و، بزانین کە سوریا ئەو هیزە پیویستەی نی‌یە تا لافەکانی بەرامبەر توركیا بەدیبهینیت و، ئەم ڕیگایە بگرینە بەر لە دروستکردنی پەیوەندیدا لەگەلیداو لەسەر بناغەیەکی سروشتی. هەروەها دەبێ ڕێ لەوە بگرین کە فاکتەری بیانی کاریگەری لەسەر ئەو پەیوەندی‌یە بکات و، بە جۆریك بیت کە تەنها لەسەر بناغەی بەرژەوەندی هەردوو وڵاتەکە بیت و دوور لە کاریگەریی هیزی دی.

دووەم: نابێ ڕێکەوتنەکانمان لەگەڵ سوریادا بەتەنها لە چوارچیوەی لایەنی ئەمنی‌دا قەتیس بکەین. لەبەرئەوەی بەتەنها ئەمە بەس نی‌یە بۆ چارەسەرکردنی کیشەکان.

سێیەم: دەبێ دوور بکەوینەوە لەوەی کە بە شیوەیەکی ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ مەسەلەی ئەمن و ئاو پیکەوە ببەستینەوە.

لە کۆتاییشدا دەبێ هیچ ڕێکەوتنامەیەك یان بەیاننامەیەکی هاوبەش ئیمزا نەکرێ کە قابیلی جیبەجیکردن نی‌یە. چونکە ئەم دۆخە لە ئیمزانەکردنی هیچ جۆرە ڕێکەوتنامەیەك خراپترە.

لە سای ئەم بارودۆخەدا، وا باشترە گرنگی بە ئیمزاکردنی ڕێکەوتنامەیەکی سیاسیی گشتگیر بدرێ لەگەڵ سوریاداو، هەولەکانیش بەم ئاراستەیە بەگەر بخرین. ئەم ڕێکەوتنامەیە دەبێ لە پاڵ بەلیندان بە ڕیزگرتن و داننان بە سنوورەکانی

ئیستادا، پەرەدان بە پەیوەندییە سیاسیو ئاوی و ئابووری و بازرگانی و رۆشنبیرییەکان دابین بکات و، بایەخ بە چارەسەرکردنی کیشە ئەمنیەکان بدات و، بە متمانەوە تەگبیری پیویست بۆ ناکۆکیەکان لەگەڵ سوریادا بکات بە جۆریك کە چیدی دووبارە نەبنەوەو، کۆمەلیك بنچینە بۆ هاریکاریی هاوبەش لە ئایندەدا مسۆگەر بکەن. بە دەربرینیکی دی ریکەوتنیکی لەمجۆرە لە نیوان تورکیاو سوریادا دەبیّ ببیتە کلیلیك بۆ پەیوەندیی بنیاتنەرو سەقامگیر. جیّی ئومیدیشە کە ئەم تیروانینە لەسای ئەم بارودۆخەی ئیستادا وەلامی بەرژەوەندییەکانی سوریاش بداتەوە.

تایبەتمەندیتیەکی تریش هەیە کە لەم بوارەدا گرنگیی خۆی هەیە، ئەویش هەلبژاردنی ساتە وەختی ئەو ریکەوتنامەیەیە لەگەڵ سوریادا. بە دەربرینیکی تر ئایا پیویستە تورکیا دوای کۆتاییهاتنی پرۆسەی ئاشتی و وتوویژەکانی ئاشتی لە نیوان عەرەب و ئیسرائیل و نزیکبوونەوەی ئەمریکا-سوریا بۆ ئەو ریکەوتنە دەسپیشخەری بکات، یان بەر لەوە؟

بە بروای ئیمە، بەر لە دامەزراندنی بناغەی نزیکبوونەوەی سوریا-ئەمریکا، پیویستە تورکیا ئەوە دیاری بکات کە دەیەویّ چی لە سوریا وەربگریّ و چی بداتیّو، بە زووترین کات و بەوپەری خیرایی هەولبدات لە تەواوی بوارەکاندا پەیوەندییەکانی لەگەڵ سوریادا ئاسایی بکات. ئەگینا کاتیّ مەترسیی ئیسرائیل نەماو، لە پەیوەندییەکانیدا لەگەڵ ئەمریکادا بەشی دیاری کرا، ئەوا ئەوسا داواکاریی لە تورکیا زیاتر دەبیت، ئەمەش ئەگەریکە بەردەوام لە ئارادایە.

٥- پەیوەندییەکانی
تورکیا-ئیسرائیل: لە ڕووی سیاسی و ئابوورییەوە

تورکیا یەکەمین دەولەتی موسلمان بوو کە لە سالی ١٩٤٨دا دانی بە ئیسرائیلدا نا. کەچی لەگەڵ ئەمەشدا پەیوەندییەکانی تورکیا-ئیسرائیل نەگەیشتە ئاستیکی وەها لە ڕووی هاوئاهەنگی سیاسیو هاریکاریی سەربازی و ئالوگۆڕی بازرگانییەوە کە بتوانین پێی بلیین ئاستیکی باش، یان تەنانەت ئاستیکی ئاسایی. گوشاری رای گشتیی ناوخۆ (ی ئیسلامی) و قەیرانی ئابووریو بارودۆخی هەریمی، کۆمەلیك هۆکار بوون کە بوونە مایەی ئەوەی کە تورکیا وەکو هاوپەیمانیکی ئیسرائیل دژ بە عەرەب دەرنەکەوێ. بگرە تورکیا، هەر لە زووەوە، بە تایبەتیش لە دوژمنایەتیکاریەکەی سالی ١٩٦٧ەوە لە زۆر بۆنەدا هەلویستی لایەنگرانەی لەگەڵ عەرەب و هەلویستی دوژمنانەی دژ بە ئیسرائیل نواندووە. لەو هەلویستانەشی، جگە لە دژایەتیکردنی ئیسرائیل لە داگیرکردنی خاکە داگیرکراوە عەرەبیەکان و قودسی خۆرهەلات، لایەنگیریی لەو بریارەی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لە سالی ١٩٧٤دا زایۆنیزمی بە جولانەوەیەکی رەگەز پەرستانە لە قەلەم دا، پاشان دەنگ نەدانی بۆ بریاری هەلوەشاندنەوەی هەمان بریار لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە لە سالی ١٩٩٢دا. هەروەها تورکیا هەر بە راگەیاندنی دەولەتی فەلەستینی لە سالی ١٩٨٨دا یەکسەر دانی پیانا، لەیەك کاتیشدا لە کۆتاییەکانی سالی ١٩٩١دا ئاستی پەیوەندیی دیپلۆماسیی خۆی گەیاندە پلەی بالیۆز لەهەر یەك لە دەولەتی فەلەستین و دەولەتی ئیسرائیل و، لەمەی دواییاندا ئونور غوکجەی کرد بە بالیۆز.

دوو هیڵ لە سیاسەتی دەرەوەدا

پاش کودەتای عەسکەریی ١٢ی ئەیلول/ سیپتەمبەری ١٩٨٠ کە حکومەتەکەی سلیمان دیمیریلی رووخاند، لە نیوەندە سیاسی و دیپلۆماسیەکانی تورکیادا دوو هیڵ بەرامبەر سیاسەتی دەولەت لە ئاست ئیسرائیل و عەرەبدا پەیدا بوو: هیلیکیان لەگەڵ پەرەداندا بوو بە هاریکاری لەگەڵ ئیسرائیلدا، هیلەکەی تریشیان لەگەڵ ئەوەدا بوو کە پەیوەندی نەبێ یان گەرهەشبوو بە رادەیەکی زۆر کز بیت.

لەوانەی لەگەڵ هێلی پەرەدان بەو پەیوەندییانەدا بوون؛ رازگری گشتیی ئەوسای وەزارەتی دەرەوە کامەران غورین و، بالیۆز لە واشنتۆن شوکری ئیلیکداغ و، بالیۆز لە نەتەوە یەکگرتووەکان جۆشکون قیرجا (کە لە سالی ١٩٩٥دا بۆ ماوەی دوو مانگ لە پاییزدا پۆستی وەزارەتی دەرەوەی وەرگرت). لە کاتیکا وەزیری دەرەوەی تورکیا لەوسادا ئیلتیر تورکمان لەگەڵ ئەوەدا بوو کە بە تەواوی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیلدا بپچرینرێ و لەگەڵ عەرەبدا پەیوەندی بەهیز بکرێ.

بۆچوونەکەی وەزیری دەرەوە لەو روانگەیەوە بوو کە پەیوەندی لەگەڵ عەرەبدا دەبیتە هۆی ئەوەی تورکیا بە نرخیکی هەرزان نەوتی پیویستی دەستبکەویت و، زۆربەی هەناردەکانی خۆی بۆ ولاتانی عەرەب بنیریت، ئەمە جگە لەوەی کە لە مەسەلەی قوبرسیشدا هەلویستی عەرەب بەلای خۆیدا رادەکیشیت. هەروەها تورکمان رای وابوو کە رۆلی جوولەکە لە واشنتۆندا بەو جۆرە نییە کە باسدەکرێ و پاشان ئیسرائیلیش بە گەرمی دەروانیتە سیناریۆی دامەزراندنی دەولەتی کوردستانی سەربەخۆ لە خۆرهەلاتی ناوەندا، وەکو ئەمریکا نەخشەی بۆ دەکیشیت.

بەرامبەر بەمەش هیلی پەرەدانی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیلدا دژ بە دروستکردنی دۆستایەتی نەبوو لەگەڵ ولاتانی عەرەبدا. بەلام ئەوانەی سەر بەم هیلەن لەو بروایەدان کە عەرەب نیازی دۆستایەتییان نییە. ئەوەتانێ سوریا داوای زەوی دەکات (ئەسکەندەرون) و عیراق و پەرە بە نیازە "دوژمنکارییەکان"ی دەدات.

عەرەبستانی سعودیش ئەو رژیمە عیلمانییەی تورکیای پێ خۆش نییەو میسریش دەمیکە هەستدەکات لەگەڵ تورکیادا لە کیبەرکیدایە. عەرەبەکان بە شیوەیەکی گشتی ئەو "گرێ"یەیان لاماوە کە بۆ چەند سەدەیەك ملکەچی حوکمی عوسمانیەکان بوون. هەموو ئەم فاکتەرانەش مایەی هەرەشەن بۆسەر ئەمنی تورکی، بۆیە وا پیویست دەکات تورکیا پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ ئیسرائیلدا هەبێ، کە لە روانگەی پیداویستییە جیۆستراتیجیەکانەوە و هەروەها لە روانگەی باشکردنی پەیوەندییەوە لەگەڵ ئەمریکادا پیویستە بۆ روو بە رووبوونەوەی "تیرۆری ئەرمەنی". بەمجۆرە و پاش ١٢ی ئەیلول/ سیپتەمبەری ١٩٨٠ هەلویستەکان ناتەباو ناکۆك بوون.

وەزیری دەرەوە ئیلتید تورکمان مەسەلەکەی خۆی گەیاندە سەرۆکی دەوڵەت و سوپا کەنعان ئیڤرین و، ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی کە هەر چوار سەرکردەی هێزەکانی تیایە. لە یەکەم کۆبوونەوەی ئەنجومەنیشدا تورکمان مەسەلەی پچڕاندنی تەواوی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئیسرائیلدا خستە روو، بەڵام داواکەی بە کۆی پێنج دەنگ رەت کرایەوە. بەڵام دواتر تورکمان کاریگەریی کردە سەر ئیڤرین و توانیی پلەی نوێنەرایەتیی دیپلۆماسی لەگەڵ ئیسرائیلدا دابەزێنێ بۆ ئاستی سکرتێری دووەم. بە تەنها رازگری ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی حەیدەر سالتیك دژی ئەم بریارە وەستایەوە. رازگری دەرەوەش غورین راستەوخۆ دوای ئەوە دەستی لە کارکێشایەوە.

بەمجۆرە دەتوانین بڵێین کە لە ساڵانی هەشتاکاندا، سەرباری سەردانی نهێنیی ئارییل شارون بۆ ئەستەمووڵ لە هاوینی ١٩٨٦دا، پەیوەندییەکانی تورکیا-ئیسرائیل سست و مردوو بوو.

لەگەڵ کۆتایی جەنگی ساردو هەرەسی سۆڤیتداو، لەگەڵ دانپیانانی یاسر عەرەفات لە ساڵی ١٩٨٨دا بە ئیسرائیلداو، لەگەڵ دەسپێکردنی دووەم جەنگی کەنداوو، دەسپێکردنەوەی وتوویژی ئاشتیی عەرەب-ئیسرائیل لە مەدرید لە هاوینی ١٩٩١دا ریکەوتنی ئۆسلۆ لە ساڵی ١٩٩٣دا، هەلو مەرج لە باربوو بۆ جووڵاندنی پەیوەندیی نێوان ئەنقەرەو تەلئەبیب. تورکیاش سیاسەتێکی هاوسەنگی لەگەڵ عەرەب و ئیسرائیلدا گرتە بەر، بە جۆرێك کە نەیدەویست وا خۆی پیشانبدات کە حەز بە پتەوکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیلدا دەکات، بەلکو ئەو پەیوەندییە بە شێوەیەکی تەریب لەگەڵ نزیکبوونەوەی عەرەب-ئیسرائیل دەڕۆیشت. بەو شێوەیە تورکیا لە پێشەوەی ئەوانە بوو کە دانیان بە دەوڵەتی "فەلەستین"دا نا.. کاتێ لە ساڵی ١٩٨٨دا راگەیەنرا، پاشانیش ئاستی پەیوەندیی دیپلۆماسیی خۆی دوای ریکەوتنی ئۆسلۆ، لەگەڵ فەلەستین و ئیسرائیلدا گەیاندە پلەی باڵیۆز.

PKKو ئاو

ئەوەی کە هەندێ نیوەند هان دەدا بۆ پتەوکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیلدا؛ بەردەوام لە بەرژەوەندیی ستراتیجیی هاوبەشەوە سەرچاوە ناگرێ، بەلکو وەکو

هەوڵ و تەقەللایەکە بۆ دۆزینەوەی چارەسەری هەندێ کێشەی بەردەوام و ئاڵۆز کە هەرەشە لە چارەنووسی تورکیا دەکەن، لە سەروو هەمووشیانەوە کێشەی کوردو، بە تایبەتیش چالاکیە چەکدارانەکانی پارتی کریکارانی کوردستان PKK .

ئەو سەردانەی بریار بوو وەزیری دەرەوەی تورکیا حیکمەت چەتین لە کۆتاییەکانی تەمموز/ یۆلیۆی ١٩٩٣دا بیکات بۆ ئیسرائیل و، بە هۆی هیرشی ئیسرائیلەوە بۆ باشووری لوبنان نەکرا، بۆ ئەوە بوو کە بە وردی تیایدا باس لە توانای هاریکاریی ئیسرائیل بۆ تورکیا بکرێ لە شەریدا دژ بە PKK. واش پیشبینی دەکرا کە هەریەك لە سەرۆك وەزیرانی ئیسرائیل (ئەوسا) ئیسحاق رابین و وەزیری دەرەوە شەمعون پیریز کۆمەلیك زانیاریی گرنگیان بدایە بە چەتین، ئەمەش بەپێی قسەی بەرپرسیك لە وەزارەتی دەرەوەی ئیسرائیلدا.

لە سەرەتاکانی ئاب/ ئۆگستۆس (٨ تا١١) ی ١٩٩٣شدا سەرکردەی هیزی ئاسمانیی ئیسرائیل هزری بۆدینگەر سەردانیکی نهینی (کە رۆژیك بەر لە تەواوبوونی ئاشکرا بوو)ی ئەنقەرەی کردو تیایدا وەزیری بەرگریی تورکیا نەڤزات ئیازو سەرۆکی ئەرکانی سوپا دۆغان غۆریش و خاوەن داوەتنامەکەش کە سەرکردەی هیزی ئاسمانیی تورکیایە (خالس بورهان) ی بینی. هەندێ نیوەندی دیپلۆماسیش رایانگەیاند کە سەردانەکە سەبارەت بە توانای هاریکاریی هاوبەش بووە دژ بە پارتی کریکارانی کوردستان PKK و، ئەو سەرکردە ئیسرائیلیەش کۆمەلیك زانیاریی داوە بە تورکیا لە مەر بنکەکانی PKKەوە لە دەشتی بیقاعی لوبنانی.هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ واتە واتی رۆژنامەوانی لە تورکیادا بڵاوبوونەوە سەبارەت بە ئامادەکردنی پلان و نەخشە کیشان بۆ کوشتنی سەرۆکی PKK عەبدوڵلا ئوجەلان، بەو شیوەیەی کە پیشتر ئیسرائیل بەرامبەر هەندێ سەرکردەی فەلەستینی لە لوبنان و تونس ئەنجامیداوە.

پرۆفیسۆر دۆغو ئارغیلیش کە مامۆستای زانستە سیاسیەکانە لە روانگەیەکی سیاسیەوە باس لە گرنگیی هاریکاری لە نیوان تورکیا و ئیسرائیلدا دەکات، بەوەی دەلیت ئیسرائیل هاوپەیمانیکی سروشتیی تورکیایە، لەبەرئەوەی نەیارانی تورکیا لە هەمانکاتدا نەیارانی ئیسرائیلیشن. هەروەها ئارغیل ترسی لەوە هەیە ئاشتیی عەرەب–ئیسرائیل رەنگدانەوەیەکی سەلبیی لەسەر پیگەی تورکیا هەبێ، ئەو کات

توركیا لە بری ئیسرائیل دەبێ بە یەكە دوژمنی عەرەب. هۆی ئەمەش دەگەرینیتەوە بۆ كیشەی ئاو لەگەڵ سوریاو عیراقدا، لەبەرئەوەی توركیا-بەرای ئەو- جلەوی شتەكانی بە دەستەوەیە، چونكە سەرچاوەكانی ئاو لای ئەوە.

بەرژەوەندییە بازرگانیەكان

بەلام زۆربەی توركە لایەنگرەكانی هاوكاری لەگەڵ ئیسرائیلدا لە گۆشە نیگای بەرژەوەندییە ئابوورییەكانی توركیاوە پێ لەسەر گرنگیی ئەو پەیوەندییە دادەگرن.

دكتۆر حەسەن قونیش، كە لە پەیوەندییە دەولیەكاندا پسپۆرە، داوای ئەوە دەكات توركیا سوود لە پیگەی گرنگی جوولەكە لە بازرگانیی جیهانیدا وەربگرێو، دەلیت:

"ئەو پشتینە ئەمنیيە دەرەكیەی غۆریۆن باسی لێ كردووە ئەمەیە. دەشێ عەرەب دوژمن بن. بەلام نابێ موسلمانە غەیرە عەرەبەكان بكرین بە دوژمن. لە پیشەوەی هەمووشیانەوە توركەكان. توركیاش وەكو دەولەتیكی خۆرئاوایی و دیموكرات و عیلمانی، لە سەریكەوە تیپەرگەیەكی گرنگە بۆ ئیسرائیل و كۆمەلە جووە وەبەرهینەرەكانی دی بۆ كاری وەبەرهینان لە ئاسیای ناوەندو شوینی تردا، لە سەریكی تریشەوە دەتوانرێ بە دلنیاییەوە سەرمایەی تیا بخریتە گەر. ئەگەر توركیاش هاوكاری لەگەڵ ئیسرائیلدا بكات، ئەوە دەبیتە مایەی متمانەی زیاتری بازارە دەولیەكانی دراو".

بە بۆچوونی قونیش ناوچەی خۆرهەلاتی ناوەند لەبەردەم گەشەسەندنی ئابووریدایە. ئابووریی ئیسرائیلیش كە ژمارەی دانیشتووانی ٣,٥ ملیۆن كەسە بایەخیكی ئەوتۆی نیيە. بەلام توركیا، بە حوكمی دۆستایەتیی لەگەڵ ئیسرائیلدا لە توانایدا دەبێ بچیتە ناو دەزگا داراییەكان و نیوەندە جیهانیەكانی بازارەوە. لوبیی جوولەكەش لە ئەمریكادا دەتوانێ سوودی گەورە بۆ توركیا بەدەستبهینێ و كاریگەریی بۆسەر وینەی توركیا هەبێ لەبەردەم رای گشتیی ئەمریكادا. بەرامبەر بەمەش ئیسرائیل نایەوێ كۆمارەكانی ئاسیای ناوەند بكاتەوە بە دوژمنی خۆیو، تاقە ولاتیش كە بكرێ ببیتە نیوەندیك لە نیوان ئیسرائیل و ئەو كۆمارانەدا توركیایە.

ئەم رایەش پیچەوانەی هەلویستی جیگری كۆنسۆلی ئیسرائیلی لە ئەستەمووڵ "ئوری غ. غات"ە، ئەو دەلیت كە حكومەتی ئیسرائیل نەخشە بۆ دامەزراندنی

هاوبەشیتی‌یەك دەکیشیت لەگەڵ تورکیادا و بۆ مەبەستی وەبەرهینان لە ئاسیای ناوەندا، ئەو کاتە ئیسرائیلیەکان لە ڕێی خاوەنکارە تورکەکانەوە ریگایەکی ئاسانتر بۆ کۆمارە تورکەکان دابیندەکات.

یالیم ئیریزیش، کە سەرۆکی ئەنجومەنی کاری تورکی-ئیسرائیلی‌یەو، یەکیکە لە کەسە زۆر نزیکەکان لە سەرۆکی پیشووی حکومەتەوە تانسۆ چیللەر، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئیسرائیل دەتوانێ لە چارەسەرکردنی کیشە داراییە دریژخایەنەکانی تورکیادا بەشداری بکات، ئەویش بەوەی تورکیا لە ڕێی ئیسرائیلەوە (بەو سیفەتەی لە ریکەوتنی بازرگانیی ئازاددا لەگەڵ ئەمریکاو ئەوروپادا ئەندامە) بەرهەمەکانی خۆی بفرۆشیت، چونکە ئیسرائیل بەبێ گومرگ کردنی ئەو بەرهەمانە دەیانفرۆشیت. ئەمەش ئەو کارەیە کە ئیسرائیل لەگەڵ هیندستاندا کردی، کاتێ بووە نیوەندیك بۆ فرۆشتنی بەرهەمەکانی هیندستان لە بازارەکانی وڵاتانی ریکەوتنی بازرگانیی ئازاددا.

هەر بۆ ئەم مەبەستەش هیندستان لە ئیسرائیلدا کۆمەلیك کارگەی دروستکردووە.

ئەنجومەنی کاری تورکی-ئیسرائیلی

یەکیك لە هۆیە سەرەکیەکانی کزیی پەیوەندییە بازرگانیەکان لە نیوان تورکیا و ئیسرائیلدا و دابەزینی ئاستی هەر لەو دەمەوە کە تورکیا لە سالی ١٩٤٨ەوە دانی پیاناوە، ئەو زیانەیە کە بە کۆمپانیاکانی تورکیا دەگات گەر مامەلە لەگەڵ ئیسرائیلدا بکەن، ئەمەش لە حالەتیکدا ئەگەر ناویان بچیتە لیستی رەشی نووسینگەی دابرانی عەرەبەوە.

بەلام هەروەکو باسمانکرد، گۆرانکاری‌یە سیاسیەکانی جیهان و ناوچەکەو، پاشەکشەی پیگەکانی عەرەب لە رووی سیاسی و داراییەوە، بە تایبەتیش پاش دووەم جەنگی کەنداو، هەروەها دەسپیکردنی دانوستانی ئاشتی‌ی عەرەب-ئیسرائیل، هەموو ئەمانە ئەو هاوکیشانەیان گۆری. نیشانەیەکی سەرەتاییش بۆ ئەوە سەردانی یەکەمی سەرۆکیکی ئیسرائیلی و پەیوەندییەکی ئاستبەرز لە نیوان بەرپرسانی هەردوو وڵاتدا هەر لە دامەزراندنی ئیسرائیلەوە لە تەمموز/ یۆلیۆی ١٩٩٢دا. دوای سەردانی سەرۆکی ئیسرائیلی حاییم هرتزۆگ بۆ ئەستەموول،

سەردانی وەزیری گەشتوگوزاری تورکیا (عەبدولقادر ئاتەش)ی بەسەردا هات بۆ ئیسرائیل و، پاشتریش سەردانی وەزیری گەشتوگوزاری ئیسرائیلی (عوزی بارام) بۆ تورکیاو، ئینجا ناوبەناو لە ئاستیکی بالاٌدا سەردانی نیوانیان ئالوگۆر دەکرا.

ئەم پەیوەندییانەش تەریب بوون لەگەڵ یەکەم دەرکەوتنی ئاشکرای فراوانی جوولەکەکانی تورکیا لە رێی "مەلبەندی پینجسەدەمین ساڵ"ەوە کە لە سالی ١٩٩٢دا لە یادی تیپەرینی ٥٠٠ ساڵ بەسەر هاتنی جوولەکە راکردووەکانی ئیسپانیاوە بۆ دەولەتی عوسمانی دامەزرا. ئەم مەلبەندەش بە ئەلقەی گریدانی تورکیا بە جوولەکەکانی جیهان و ئیسرائیلەوە دەژمیردریٚ. ئەم مەلبەندە لای لوبی‌ی جوولەکەی ئەمریکا هەولی زۆری داوە بۆ پەرەدان بە پەیوەندییەکانی نیوان ئەنقەرەو تەلئەبیب. ئەوەبوو سەرۆکی ئەم مەلبەندە (جاك قەمحی) کە خاوەنکاریکی ناسراوی جوولەکەیە، لە کۆتاییەکانی ك٢/ ینایەری سالی ١٩٩٣دا لە ئەستەمووڵ خەریکبوو بکوژریٚ.

دامەزراندنی "ئەنجومەنی کاری تورکی-ئیسرائیلی" بووە ویستگەیەکی گرنگ بۆ پەیوەندییەکانی تورکیا-ئیسرائیل، ریکەوتنامەی ئەم ئەنجومەنەش سەرۆکی یەکیتی‌ی ژوورەکانی بازرگانی و بۆرسەکانی تورکیا (TOBB) کە ناوی (یالیم ئیدین)ە لەگەڵ سەرۆکی پەیمانگای هەناردەکانی ئیسرائیل عوزی نیتانیل ئیمزایان کرد. ئەوەش دوای ئەوەی یەکەمیان کە نوینەری کۆمپانیای "ئەنادۆڵ"ە سەردانی ئیسرائیلی کردو لەگەڵ خۆیدا چەند خاوەنکاریکی گەورەی تورکیای برد، بە دوای ئەویشدا سەردانی چەند خاوەنکاریکی ئیسرائیلی هات بۆ تورکیا، کە لەویٚ بالیۆزی ئیسرائیل لە ئەنقەرە (ئۆری جۆردان) هاوریی‌یەتی‌ی کردن.

یالیم ئیدیز ئومیدیکی زۆری بەم ئەنجومەنی کاری دوو قۆلیە هەیە بۆ پەرەدان بە هاریکاریی نیوان ئەو دوو ولاٌتە. بگرە ئەو دوورتر دەروات و لەو بروایەدایە کە بوونی ئەم ئەنجومەنە ئەگەری بەدیهینانی ئاشتی لە خۆرهەلاٌتی ناوەندا زیاتر دەکات.

لە راستیدا لەم سالاٌنەی دواییدا هاریکاریی ئابووری لە نیوان ئیسرائیل و تورکیادا لەم سێ بوارەدا گیرسایەوە: ئالوگۆڕی بازرگانی، گەشتوگوزارو، کشتوکاڵ.

بازرگانی و بەلیندەرایەتی

لە ئیسرائیلدا و بە تایبەتیش پاش کۆچی جوولەکەکانی سۆڤیت، کۆمەلێک کۆمپانیای بەلیندەرایەتی تورکی دەستیانکرد بە بیناکردنی خانووی بە کۆمەڵ بۆ هاوولاتیە تازەکان. هەلسورینەری کاروباری ئیسرائیلیش لە ئەنقەرە ییغال لیڤی (لە سالی ١٩٩١دا) ئەو "وەبەرهینانە بچووکانە"ی تورکیا لە ئیسرائیل بە کەم نازانێ، وەکو کەبابخانەو یانەی شەوانەی تورکی و دەلیت کە ئەوە "لایەنیکی کارەکەیە. بەشیکی ئابووریە". بە تایبەتیش لەبەرئەوەی لە ئیسرائیلدا ٨٠هەزار ئیسرائیلیی بە نەژاد تورک هەیە. ئەمانەش هەرگیز پەیوەندیی خۆیان بە تورکیاوە نەپچریوە، بەلکو پردیک بوون بۆ پتەوکردنی پەیوەندیی ئابووریی نیوان ئەو دوو ولاتە. بەسەرکەوتووییشەوە لەگەڵ ئەو جوولەکە تورکانەدا مامەلە دەکەن کە بەشیکی سەرەکییان لە ئابووریی تورکیا پیکهیناوە و کاریگەرییەکی گرنگیشیان لەسەری هەیە. ئەمەش لە رێی کۆمەلیک کۆمپانیای زەبەلاحی وەکو: کۆمپانیای "پرۆفیلۆ" کە خاوەنەکەی جاك قەمحییە، هەروەها کۆمپانیای ئالارکۆ (ی ئیسحاق ئالاتون و عەزیز قارح) و وەکالەتمان (ی ئیلی عەجیمان) و دەزووی ئاقسۆ (ی بن کۆهین) و "هینکل"ی تورکی (ی ئەلبیر بیلین)و فیرماشارپ (ی جاك عەمبەر)و زۆری دی.

لە ئیسرائیل هەندێ کەمکردنەوە (مناقصە)ی جیهانی ئەنجامدران و کۆمەلیک کۆمپانیای تورکی تیایدا بەشداربوون و هەندیکیان بردەوە. بەلام ناوی ئەم کۆمپانیایانە هیشتا نەزانراون لەبەرئەوەی بەرپرسانیان نایانەوێ ناسنامەی خۆیان ئاشکرا بکەن، لە ترسی ئەوەی نەك ئەوە کار لە پرۆژەکانی تریان بکات کە لە هەندێ شوینی تری خۆرهەلاتی ناوەندا ئەنجامی دەدەن، ژمارەی کریکارانی تورکیش لە ئیسرائیل بە ٣ هەزار کریکار دەخەملینرێ.

بەرامبەر بەمەش، ژمارەی ئەو کۆمپانیا ئیسرائیلیانەی لە تورکیادان لە زۆربووندان، لە سەرەتای سالی ١٩٩١دا ببوون بە نزیکەی ١١ کۆمپانیا (بروانە خشتەکە) بۆ یەکەمجاریش، کۆمپانیایەکی ئیسرائیلی لە کەمکردنەوەیەکدا دەیباتەوە کە پەیوەستە بە پیشەسازیی جەنگەوە لە تورکیادا.

ئەم کەمکردنەوەیە لە پاییزی ١٩٩٢ەوەو بە بیانووی کۆسپی یاساییەوە سێجار ڕەتکرابۆوە. لە کەمکردنەوەی چوارەمدا کۆمپانیای Interglobalی ئیسرائیلی بە شیوەیەکی چاوەڕواننەکراو عەرز (عرض)یکی بە بری یەك ملیۆن دۆلار خستە ڕوو، کە ٦٠٠ هەزار دۆلار کەمتر بوو لە نزیکترین ژمارەی کۆمپانیاکانی دی، لە کاتیکا کۆمپانیا ئیسرائیلییەیە کە لە کەمکردنەوەی سێیەمدا بەشداریی کردبوو و شکستی هینابوو.

لەگەڵ ئەوەشدا لە سالی ١٩٩٢دا قەوارەی ئالوگۆری بازرگانی لە نیوان تورکیاو ئیسرائیلدا و بەپێی ئامارە ڕەسمیەکان لە چل ملیۆن دۆلار تینەپەری. کەچی ئامارەکانی چارەکی یەکەمی ئەمساڵ ئاماژە بۆ زیاد بوونیکی زۆری قەوارەی ئالوگۆری بازرگانی دەکەن و گەیشتە نزیکەی ٣٧ ملیۆن دۆلار، واتە نزیکەی قەوارەی تەواوی سالی پار.

بەڵام لە بواری پیشەسازیدا، بەپێی ئەو زانیارییانەی ناوبەناو دزە دەکەن باس لە لایەنی جەنگی دەکەن، باس لەوە کراوە کە سوپای تورکیا گریبەست (عقد)ی لە بواری ئەلکترۆنیاتدا لەگەڵ هەندێ کۆمپانیای ئیسرائیلیدا کردووە بە مەبەستی بەدەستهینانی سیستمی ئاژیرو پەیوەندیکردنی پیشکەوتووەوە بۆ سوپای تورکیا. هەروەها بە گویرەی هەندێ زانیاری، یەکیك لە ئامانجەکانی سەردانی سەرکردەی سوپای ئیسرائیل بۆ تورکیا لە مانگی ئاب/ ئۆگستۆسی ١٩٩٣دا باسکردنی هاریکاریی پیشەسازی جەنگی بووەو لەسەرووشیانەوە پیشەسازییە ئاسمانیەکان.

کەرتی گەشتوگوزار

کەرتی گەشتوگوزار، بە دیارترین بواری هاوکاری لە نیوان تورکیا و ئیسرائیلدا دادەنرێ. ئەم کەرتە ویستگەیەکی گرنگی بەخۆیەوە دی کە ئەویش بریتی بوو لە ئیمزاکردنی ریکەوتنامەی هاوکاریی گەشتوگوزاریانە لە نیوان ئەو دوو وڵاتەدا، کاتێ وەزیری گەشتوگوزاری ئیسرائیل لە تەمموز/ یۆلیۆی ١٩٩٢دا سەردانی تورکیای کرد.

ئەو جوولەکانەی لە تورکیاش دەژین ڕۆلیکی هاندەرو چالاك لە خستنە ڕووی وینەیەکی جوانی تورکیادا بۆ ڕای گشتیی ئیسرائیلی دەبینن. تەنانەت تەلەفزیۆنەکانیش سێ کەنالیان بۆ کەنالە تەلەفزیۆنیەکانی تورکیا تەرخانکردووە.

بەرای وەزیری گەشتوگوزاری تورکیاش عەبدولقادر ئاتەش، گەشتوگوزار یەکیکە لە ریگاکانی ئاشتی‌یەکی بنیاتنەر. لە کاتیکا وەزیری گەشتوگوزاری ئیسرائیلی عوزی بارام بە سەردانی بۆ تورکیا هەولدەدات گەشتیارە ئیسرائیلیەکان هانبدات بۆ تورکیا بچن، هەروەها هانی "گەشتوگوزاری ئیسلامی" بدات بۆ ئیسرائیل، واتە گەشتیارانی ولاتی تری ئیسلامی.

ژمارەی ئەو گەشتیارە ئیسرائیلیانەش کە سالانە بۆ تورکیا دەچن لە ١٦٠ تا ٢٠٠ هەزار کەسن. لە کاتیکا لە ٥-٦ هەزار گەشتیار زیاتر سالانە رووناکەنە ئیسرائیل. ئەمەش کەلەبەریکی گەورەیە لە هاوسەنگیی نیوان گەشتیارانی ئەو دوو ولاتەدا.

گەشتیارەکان پارەیەکی زۆر خەرج دەکەن، کە لە سالی ١٩٩٠دا بە نزیکەی ٢٥٠ ملیۆن دۆلار خەملینراوە. بەپێی هەندێ تۆژینەوەش کە لە تورکیادا ئەنجامدراون گەشتیارە ئیسرائیلیەکان بە پلەی سێیەم دین لە نیوان گەشتیارە بیانیەکاندا بۆ تورکیا، لە رووی زۆریی خەرجی‌یەوە. بالیۆزی ئیسرائیل لە ئەنقەرە (ئۆری گۆردون) دەلیت "کە دەگەرینەوە جزدانەکانیان خالین، بەلام جانتاکانیان پرن لە شتومەکی کرراو".

پروپاگەندەی ئیسرائیلیش بۆ هاندانی گەشتیارە تورکەکان جەخت لەسەر خالە هاوبەشەکانی نیوان ئەو دوو ولاتەدا دەکات، بە تایبەتیش: دیموکراسی.

ئۆری گۆردون دەلیت: "لە هەردوو ولاتدا رژیمیکی دیموکرات هەیە. ئەگەر ئەمە تاقە خالی هاوبەشی ئەم دوو ولاتەش بیت؛ بەسە بۆ ئەوەی هاوکارییەکی باش لە نیوانیاندا هەبێ". جیگری کۆنسۆلی ئیسرائیلیش لە ئەستەمووڵ ئۆری گات دەلیت کە دەبێ تورکەکان بزانن کە هەموو میژووی ئیسرائیل بە عوسمانیەکان و تورکەوە پەیوەستە.

کشتوکاڵ و هەریمی GAP

پیدەچێ یەکیك لە گرنگترین بوارەکانی هاریکاری لە نیوان تورکیا و ئیسرائیلدا کەرتی کشتوکاڵ بیت، بە تایبەتیش لەو ناوچەیەدا کە پرۆژەی گەشەپیدانی باشووری خۆرهەلاتی ئەنادۆڵ "گاپ" GAP دەیگریتەوە.

هەندێ کەس لە تورکیادا سیاسەتی ئیسرائیلیان لە کشتوکالدا پێ سەیرە کە پشت بەمانە دەبەستێ: کەمترین زەوی، کەمترین ئاو، زۆرترین بەرهەم.

سەرۆکی ئەنجومەنی کاری تورکی-ئیسرائیلی (یالیم ئیدین) لە سالی ١٩٩٢دا سەردانیکی ئیسرائیلی کردو دوای گەرانەوەی راپۆرتیکی سەبارەت تەکنۆلۆجیای ئیسرائیلیی پیشکەوتووی بەکارهینراو لە بواری کشتوکالدا، پیشکەش بە وەزیری دەولەتی بەرپرس لە کاروباری "گاپ" عومەر بارۆدچۆ کرد. بایەخیکی زۆریشی پیدا. بگرە وەزیر فەرمانەکانی خۆی لە بارەی هەندێ مەسەلەوە دا بە سەرۆکی یەکەی "گاپ".

بریاریش بوو وەزیرو سەرۆکی یەکەی "گاپ" سەردانی ئیسرائیل بکەن، بەلام مەرگی ئۆزال و گۆرانکارییە سیاسیەکانی دواتری رییان لەو سەردانە گرت.

ئیریز پیشنیازی پراکتیزەی تەکنۆلۆجیای پیشکەوتووی کشتوکالی ئیسرائیل دەکات لە ناوچەی "گاپ"ی باشووری خۆرهەلاتی ئەنادۆلداو بە تایبەتیش لەلایەن هەندێ کۆمپانیای جیهانیی کشتوکالیی ناسراوی ئیسرائیلەوە، وەکو:

Cargill, Continental, Philip Brother, Mark Rich

یەکەمین نیشانەکانی ئەم هاریکارییەش کە تیایدا "گاپ" شوینیکی شایستە داگیر دەکات، بانگهیشتکردنی بیست خاوەنکاری ئیسرائیلی بوو بۆ سەردانی ناوچەی غازی عەنتاب، کە یەکیکە لەو ناوچانەی پرۆژەی "گاپ" لە باشووری خۆرهەلاتی تورکیادا دەیگریتەوە، وەفدەکەش بە دەنگ بانگهیشتکردنەوەکەوە چوون.

مەسعود ئۆزچال کە سکرتیری گشتیی ژووری بازرگانییە لە غازی عەنتاب و ئەو دەسپیشخەر بوو لە بانگهیشتکردنی ئەو خاوەنکارانەدا دەلیت ئەو کۆبوونەوانەی لەگەل ئیسرائیلیەکاندا بەستران جەختیان لەسەر پیشنیازی وەبەرهینانی هاوبەش و هاریکاری بۆ سیستمی تۆوچاندن و ئاودیری و رووپیوی بە کۆمپیوتەرو خزمەتە ئەندازەییەکان و شتی لەو بابەتە کرد.

ئۆزچال دەلیت ئیسرائیلیەکان لەو شتانەدا کراوە بوون کە پەیوەندییان بە "گاپ"ەوە هەبوو. پیشنیازی ئەنجامدانی وەبەرهینانیشیان دەکرد لە بواری ئەو پیشەسازییانەدا کە پشت بە کشتوکال دەبەستن. هەروەها دەیانەوێ لە هەندێ بواری خزمەتگوزاریی گەورەی تردا هاوکاری بکەن، وەکو ژینگەو ژیرخان و کەنالە ئاوییەکان.

وەفدەکە لە کاتی سەردانەکەیاندا لە باری ئابووریی (غازی عەنتاب)یان کۆڵییەوە. ئۆزچالیش چاوەڕێیە لەلایەن ئیسرائیلەوە داوای وەبەرهێنان بکرێ.

هەڵبەت هاوکاریی کشتوکاڵی لە نیوان ئەم دوو وڵاتەدا تەنها ناوچەی "گاپ" ناگریتەوە، بەڵکو ئیسرائیل لەسەر زمانی کۆنسوڵیەوە لە ئەستەموول پیشنیازی هاوکاری لە تەواوی پرۆژەکانی تورکیادا دەکات.

* * *

ئیسرائیل بە پارەی جووڵەکەو تەکنۆلۆجیای پیشکەوتووەوە دەتوانێ لە تورکیادا وەبەرهێنانی گەورە ئەنجامبدات. لەگەڵ ئەمەشدا هاوکاری لە هەموو بوارەکاندا لە نیوان تورکیاو ئیسرائیلدا بەو قەوارە گەورەیە نییە کە دەزگاکانی ڕاگەیاندن دەیخەنە ڕوو. بەڵام دانانی ڕیکخراوی ئازادیخوازی فەلەستین بە ئیسرائیلدا و ئیمزا کردنی ڕیکەوتنامەی ئۆسلۆو، هەروەها پەیماننامەی ئاشتیی ئوردن-ئیسرائیل، گەلێ کۆسپی گرنگ لەناو دەبەن لە ڕێی پەرەدان بە هاوکاریی نیوان تورکیا و ئیسرائیلدا، بە تایبەتیش لە بواری ئابووریدا. ئەم پەرەدانەش خۆی لە خۆیدا ڕوو بە ڕووبوونەوەی جیددی بۆ خاوەنکارو سیاسەتمەدارە عەرەبەکان دروست دەکات و، هەروەها بۆ دەستکردن بە وەبەرهێنانی هاوبەش لە تەواوی بوارە کشتوکاڵیو پیشەسازی و بازرگانییەکاندا. چونکە ململانێ لە نیوان عەرەب و ئیسرائیلدا لە قۆناغی ئاشتیدا لە ڕووی دڕندایەتی و توندو تیژییەوە هیچی لە ململانێی ڕۆژانی جەنگ کەمتر نییە.

تەرازووی بازرگانی لە نیوان تورکیاو ئیسرائیل

١٩٩٢-١٩٩٣

(بە هەزاران دۆلار)

١٩٩٢		١٩٩٣	
هەناردەکانی تورکیا بۆ ئیسرائیل ٢٠,٧٨٨	شتومەکە هاتووەکان لە ئیسرائیلەوە بۆ تورکیا ٢١,٦٦٤	هەناردەکانی تورکیا بۆ ئیسرائیل ٢٢,١٦٢	شتومەکە هاتووەکان لە ئیسرائیلەوە بۆ تورکیا ١٥,١٥٩

سەرچاوە: Trend. EK ١٨-٢٥ تەمموز ١٩٩٣.

کۆمپانیا ئیسرائیلیەکان لە تورکیادا سالی ۱۹۹۱

ناوی کۆمپانیا	بواری کار	سالی دەست بەکارکردنی لە تورکیادا
کۆمپانیای مەرمەری پۆلۆ	کانزا	١٩٨٤
کۆمپانیای چنینی ئینتیر	بازرگانی	١٩٨٥
کۆمپانیای مناحیم مۆری	بازرگانی	١٩٨٨
کۆمپانیای سیلی بۆ پلاستیك	بازرگانی	١٩٨٨
کۆمپانیای تیکسکۆن بۆ بازرگانیی چنین	بازرگانی	١٩٨٧
کۆمپانیای یارۆنی بۆ بازرگانیی دەرەوە	بازرگانی	١٩٨٦
کۆمپانیای بیکۆ بۆ دروستکردنی پیلاو	بەرهەمهینان	١٩٨٨
کۆمپانیایئەسکۆزا بۆ دروستکردنی ئەلماس	بەرهەمهینان	١٩٩٠
کۆمپانیای مۆتیبلاست بۆ بازرگانیی دەرەوە	بازرگانی	١٩٨٨
کۆمپانیای سیمار بۆ بازرگانیی دەرەوە	بازرگانی	١٩٨٨
کۆمپانیای عال بۆ هیلی ئاسمانی	بازرگانی	١٩٨٦

شوناس لە چەند هەلبژاردنیکیدا

کۆمپانیا ئیسرائیلییەکان چی لە تورکیا وەردەگرن

تورکیا چی لە ئیسرائیل وەردەگرێ

١٩٩٢-١٩٩٣ (تا کۆتایی ئادار)

تورکیا چی بە ئیسرائیل دەفرۆشیت

١٩٩٢-١٩٩٣ (تا کۆتایی ئادار)

٦-پەیوەندییەکانی
تورکیا-ئیسرائیل: ڕیکەوتن و ناکۆکی

له ریفراندۆمیکدا که بەر له ساڵ و نیویك له شاری ئەستەمووڵ ئەنجامدرا، ئەرمینیا به ریژەی ٩٠٪ و، یۆنان و قوبرسی یۆنانی ٨٩٪، له سەروو لیستی ئەو وڵاتانەوه بوون که تورکەکان خۆشیان ناوین، پلەی چوارەم، که ئەمه شتیکی سەیریش نییه ئیسرائیل بوو به ریژەی ٨١٪.

پاش حەفتا سالی ریك له دامەزراندنی یەکەم کۆماری عیلمانی له دەولەتیکی موسلماندا، هەستی ئیسلامی حالەتیکی بەهیزی وەهای خولقاندووه که بەسەر سروشتی گەلی تورکدا زالبووه، به تایبەتیش لەو مەسەلانەدا که رەگیکی دینی و میژوویيان هەیه، هەروەکو ئەمه له پەیوەندییه بەردەوام گرژەکانی تورك لەگەڵ هەریەك له ئەرمەنیەکان و یۆنانی و جوولەکەدا دەیبینینەوه.

ئەگەرچی تورکیا یەکەم دەولەتی موسلمانیش بوو که له سالی ١٩٤٩دا دانی به ئیسرائیلدا نا؛ کەچی ئەوەی بەدی کراوه ئەوەیه که پەیوەندیی نیوان ئەم دوو وڵاته به شیوەیەك نەبووه بەردەوام لەبەرەو پیشچووندا بووبیت. ئەگەر سالانی پەنجاکان و سەرەتای شەستەکانی لیدەرکەین، هەروەها هەلویستی سەلبیی بەرامبەر سوریا له نەتەوه یەکگرتووەکاندا و سەبارەت به مەسەلەی داگیرکردنی بەرزاییەکانی جۆلان لەلایەن ئیسرائیلەوه؛ دەتوانین بلیین که پەیوەندییەکانی ئەنقەره به تەلئەبیبەوه بەردەوام هەلکشان و داکشانی بەخۆیەوه دیوەو، بگره دەسدریژییەکەی ١٩٦٧ به بەراورد به رابردوو بووه خالی وەرچەرخانیك له تیروانینی تورکیادا، گەرچی وەرچەرخانیکی تەواویش نەبۆو، له کۆمەلیك هەلویستیدا لایەنی عەرەبی گرت. ئەوەبوو داوای له ئیسرائیل کرد هیزەکانی له خاکه داگیرکراوەکان بکشینیتەوەو مافی چارەی خۆنووسین به فەلەستینیەکان بدات و، به رەسمی دانی به ریکخراوی ئازادیخوازیی فەلەستینیدا ناو له سالی ١٩٧٩دا له ئەنقەره کۆنسولگەرییەکی بۆ کردنەوه. له پیشەوەی ئەو دەولەتانەش بوو که له سالی ١٩٨٨دا به رەسمی دانی به

"دەولـەتی فەلەسـتین"دا نـا کاتـێ کـە راگەیـەنراو لایـەنی ئـەو بریـارەی نەتـەوە یـەکگرتووەکانی گـرت کـە زایۆنـیزمی بـە رەگەزپەرسـتانە لـە قەلـەمدا و بـۆ بریـاری هەلوەشاندنەوەکەی لە دواتردا دەنگی نەدا، لـە کاتیکـا کۆمـەلیك دەولـەتی عـەرەب دەنگیان بۆ هەلوەشاندنەوەی‌دا.

ئەنقـەرە لـە هەلویسـتەکانیدا خـالی دەرچوونـی بریتـی بـوو لـەو شـتانەی بـە بەرژەوەندیی ئەمنی و سیاسی و ئابووریی خۆی دەزانی.لە داننانیدا بە ئیسرائیل لە سـالی ١٩٤٩دا پاکانـەی ئـەوە بـوو کـە هـەولدەدات بەرامبـەر مەترسـیی شـیوعیەت هاوپـەیمانیکی لە خۆرهـەلاتی ناوەندا هـەبێ، ئەو مەترسیەی کـەلای سـنوورەکانی باکوورو خۆرهەلات و خۆرئاوایەوە (بولگاریا) پاش دووەم جەنگی جیهانی تا دەهات زیاتر دەبوو. دوای ئـەوەی عـەرەبیش سـەبارەت بە مەسـەلەی قوبرس لایـەنی یۆنـانی گرت تورکیا سیاسـەتی خۆی بەرامبـەر بە جیهانی عـەرەب گۆری. پاش کودەتاکـەی ١٢ی ئەیلول/ سیپتەمبەری ١٩٨٠ و دوای دوو قەیرانی گـەورەی نـەوت لـە تورکیـادا، کە ناچاریکرد خۆی لە عەرەب نزیك بکاتەوە تا بە نرخیکی هەرزان نەوتی دەسبکەوێ و قەوارەی بازرگانی لە نیوان ئەو دوو لایەدا فراوان بێ، تورکیا کۆنسولگەرییەکی بۆ ریکخراوی ئازادیخوازیی فەلەستین لە ئەنقەرە کردەوەو نوینەرایـەتیی دیپلۆماسـیی ئیسرائیلیشی بۆ نزمترین پلە (سکرتیری دووەم) داگرت.

"فاکتـەری عـەرەبی" لـە بیرکردنـەوەی سیاسـیی تورکـدا دەچـووە چوارچیـوەی بەرژەوەندییـە "کتوپـر"ەکانی تورکیاوە، نەك ستراتیجیکی دیاریکراوی دریژخایـەن. بۆیە کاتی لە کۆمەکی عەرەب نا ئومید بوو (لیرەدا لایەنی عـەرەبیش لەمە بەرپرسە) و گۆربـاچۆڤ دەسـەلاتی گرتـە دەسـت و گۆرانکارییـە جیهانیـەکان دەسـتیانپیکرد "حـیزبی نیشـتمانی دایـك" ی حوکمـران لـە تورکیـا خـیرا پلـەی نوینەرایـەتیی دیپلۆماسیی ئیسرائیلی بەرز کردەوەو هەنگاوی خیرا بۆ پتەوکردنی پەیوەندییەکانی نیوانیان دراو لە سالی ١٩٩٣دا هەردوو ولات بالیۆزیان گۆرییەوە، پاشان ریکەوتنی غەززە-ئەریحای بەسەردا هات و بەوە دوا لەمپەری "هۆکار" یا "ختـووره"ی عـەرەبی بەرامبـەر سیاسـەتی دەرەوەی تورکیا لـە جوولانـەوەی خۆرهـەلاتناوەندیدا نەهیشـت. ئەوەبوو "حیکمـەت چـەتین"ی وەزیـری دەرەوەی تورکیـا ئـەو سـەردانەی خـۆی بـۆ ئیسـرائیل لـە ت٢/نۆڤەمبـەری ١٩٩٣دا ئـەنجامدا؛ لـە کاتیکـا پیشـتر دووجـار ئـەو

سەردانە دواخرا. هەر دوای ئەوەش بە دوو مانگ سەرۆكی ئیسرائیل عازەر وایزمان لە كۆتاییەكانی ك٢/ ینایەری ١٩٩٤دا سەردانی ئەنقەرەی كرد، ئەو سەردانەی هەر لە دامەزراندنی ئیسرائیلەوە تا ئەو رۆژە یەكەم سەردان بوو لەسەر بەرزترین ئاست و نزیكبوونەوەی نیوان ئەو دوو وڵاتەی گەیاندە چڵە پۆپەو تا ئەو رادەیەی كە دیپلۆماتیك لە بالیۆزخانەی ئیسرائیلی لە ئەنقەرە وا باسی لە چاوپیكەوتنی هەردوو سەرۆك وایزمان و دیمیریل كرد، كە لەژیر هەردوو ئاڵای ئیسرائیل و توركیادا رووی‌دا؛ كە "وەكو خەون" وایەو "بەر لە سالیك" كەس پیشبینیی ئەوەی نەدەكرد.

ئاگادارانی پشت پەردەی سیاسەتی دەرەوەی توركیاش ئەوە ناشارنەوە كە ئەو لایەنەی دەیەوێ لە نیوان ئیسرائیل و توركیادا نزیكبوونەوە هەبیت؛ وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكایە، كە بەرای ئەو ئاگادارانە، ئەم (ئەمریكا) وای بۆ دەچیت كە لەرێی ئەو كەشوهەوای هاوكارییەوەی لە نیوان توركیا و ئیسرائیل و میسرو، یان تەنانەت گەر لوا عەرەبستانی سعودیشەوە دیتە دی؛ سەقامگیربوونی هەریمی دیتە ئاراوە. لە گۆشە نیگای واشنتۆنەوە ئەم هاوكاری‌یە لەسەریكەوە هەرزانترین ریگەیە بۆ مسۆگەركردنی سەرچاوەكانی وزە لە خۆرهەڵاتی ناوەندداو، لە سەریكی تریشەوە بۆ رووبەرووبوونەوەی ئیران و تەوژمە ئیسلامی‌یە چالاكەكان لە میسرو توركیا و هەندێ شوینی تری خۆرهەڵاتی ناوەندا كە گرنگترین كۆسپ دەبن لە بەردەم نەخشەكانی ئەمریكادا بۆ رەسمكردنی سیستمیكی هەریمیی نوێ. لەم بارەیەوە یەكیك لەو شتانەی سەرنجی راكیشا، سەردانەكەی بالیۆزی پیشووی ئەمریكا لە ئەنقەرە "مۆرتۆن ئەبرافۆمیچ" بوو كە هەم كەسیكی كاریگەرە لە ئیدارەی كلینتۆندا و هەم پسپۆری كاروباری كوردو توركیایە، كە بۆ ئەنقەرە ئەنجامیداو لەگەڵ وایزمانی سەرۆكی ئیسرائیلدا كۆبووەوە. هەروەها سەرۆكی میسر موبارەكیش پاش چەند رۆژیك سەردانی توركیای كرد، سەرۆكی حكومەتی لوبنان رەفیق ئەلحەریریش دوو سەردانی "میژوویی" بۆ توركیا كرد، كە یەكیكیان كەوتە مانگیك بەر لە سەردانەكەی وایزمان و ئەوی تریشیان لە دوارۆژی ئەو سەردانەدا بوو.

ئەگەرچی توركیا زۆر حەزدەكات لە سیستمی نوێی خۆرهەڵاتی ناوەندا جێیەكی كاریگەری هەبێ، بەڵام لە واقیعدا خۆی بە دەست كۆمەلیك گرفتەوە دەناڵینیت كە زۆر خەریكیان كردووەو باڵی بەسەر بزاوتی ناوەوەو بزاوتی

ئیقلیمی‌ی‌دا كیشاوە. ئەمەش لەو وتوویژانەدا دەركەوت كە چەتین لەو سەردانەیدا ئەنجامیدان كە لە ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٣دا بۆ ئیسرائیل كردی‌و، هەروەها ئەو وتوویژەكانی عازەر وایزمان لە توركیاداو لە كۆتاییەكانی ك٢/ینایەری ١٩٩٤دا، بە جۆریك دەتوانین بلین كە سەردانەكەی چەتین وەكو "رەشنووسیك"ی سەردانەكەی وایزمان وابوو.

ئەو رەخنەیەی ئاراستەی سیاسەتی دەرەوەی توركیا دەكریَ ئەوەیە كە هەموو بایەخی لەسەر مەسەلەی "تیرۆر"ە، واتە چالاكیەكانی پارتی كریكارانی كوردستان (PKK) لە قۆناغیكدا كە دەیتوانی و پیشنیازیش كرا بۆی كە لە بری نەرویج رۆلی ناوبژیوان ببینیَ لە نیوان فەلەستینی و ئیسرائیلیەكاندا. بە ئیمزاكردنی ریكەوتنامەی غەززە-ئەریحا وا دەركەوت كە لە روانگەی ئیسرائیلەوە رۆلی توركیا ئەو بایەخەی نەما، پیدەچیَ توركیا هەر لەسەر ئەو سیاسەتەی جارانی بەردەوام بیت، ئەمەش لەگەلَ جەختكردنەوەی راویژكاری سەرۆكی حكومەتی توركیا خانم فۆلكان فۆرالَ كە دەلیت "سەرەرای ئەوەی توركیا باوەری وایە كە دەبیَ هەولەكان بۆ بەرەو پیشبردنی ئاشتی هەر بەردەوامبن، بەلاَم خۆی نیازی نی‌یە رۆلی ناوبژیوان ببینیت".

ئەو شتانەی لە رووی گرنگیپیدانەوە بە پلەی یەكەم دین لە توركیا و ئیسرائیلدا وەكو یەك نین. لە كاتیكدا توركیا بە پلەی یەكەم سەرگەرمی روو بە رووبوونەوەیە لەگەلَ كیشەی كورددا، چ لە ناوەوەو چ لە دەرەوەی (باكووری عیراق) دا، ئەوا بایەخی یەكەمی ئیسرائیل دانوستانە لەگەلَ عەرەبداو، بەتایبەتیش فەلەستینی و سورياییەكان.

حیكمەت چەتین لە سەردانەكەیدا بۆ ئیسرائیل مەسەلەی ریكەوتنامەیەكی گشتگیری دژ بە "تیرۆر"ی كوردی پیشنیازكرد، بۆ رەزامەندكردنی ئیسرائیلیش داوای هاوكاریی لیكردن تا دژ بەو "تیرۆریزمە بوەستنەوە كە سوریا رابەرایەتیی دەكات". كاتیَ وایزمانیش سەردانی توركیای كرد، تانسۆ چیللەر هەمان خواستی دووبارە كردەوەو هەمدیسان بۆ ئەوەی بۆ ئیمزاكردنی ریكەوتنامەكە ئیسرائیل قانعبكات، ناوی حیزبوللاَشی خستە سەر لیستی "تیرۆریستەكان"ەوە.

وا پیدەچیت ئەنقەرە هەر بۆ ئەوەی کۆتایی بە "تیرۆریزم"ی کوردیبهێنیت ئامادە بیت لەگەڵ "شەیتان"یشدا پەیمان ببەستیت. بۆ ئەم مەبەستەش بێ هیچ دوودلیەك ئیسرائیلی هەلبژاردووە. بەڵام تیروانینی ئیسرائیلی بۆ ئەم مەسەلەیە لە زۆرشتدا لەگەڵ تیروانینی توركیدا یەك ناگرنەوە.

ناكۆكیی نیوان توركیا-ئیسرائیل لە ئاست ئەم كیشەیەدا لە دوو جوولەدا خۆی دەنوینیت: یەكەمیان بەرهەلستیی توركیایە بۆ دابەشكردنی عیراق (چونكە ئەو لەگەڵ لاوازكردنیدایە نەك دابەشكردنی) و دەیەوێ یەكپارچەیی خاكی پاریزراو بیت تا دەولەتیكی كوردیی سەربەخۆ لە باكووریدا دروست نەبیت. توركیا ئەم هەلویستەی خۆی لەوەدا بەرجەستە كرد كە دەسپیشخەریی كرد بۆ هاوئاهەنگیی نیوان وەزیرانی دەرەوەی ئیران و سوریاو توركیاو، ئەوە بوو لە پاییزی ١٩٩٢ەوەوەو ناو بەناو پیكەوە كۆدەبوونەوە. لە كاتیكدا ئاراستەی جوولەی دووەم، كە ئیسرائیلی‌یە، تەقەللا و كۆششە بۆ لیكهەلوەشاندنەوەی عیراق كە تەلئەبیب بە "دوژمنیكی بێ ئامان"ی لە قەلەم دەداو، دژی دامەزراندنی دەولەتیكی سەربەخۆی كورد نی‌یە لە باكووری عیراقدا.

ناوچە كوردەكانی باشووری‌خۆرهەڵاتی ئەنادۆلیش دەچیتە چوارچیوەی ئەم هەولەی ئیسرائیلەوە. كاتێ چەتین سەردانی ئیسرائیلی كرد؛ ئیسرائیلیەكان ئەوەیان خستە روو كە نایانەوێ كوردەكانی خۆرهەڵاتی ناوەند بكەن بە دوژمنی خۆیان. هەروەها وەختێ وایزمانیش سەردانی توركیای كرد، بۆ مەسەلەی "هاریكاریی ماددی" دژ بە تیرۆریزم نەچووە پیشەوە، لەبەرئەوەی ئەوە "دەبیتە مایەی گیروگرفت". بەڵام ئەوەی بووە مایەی نیگەرانیی بەرپرسانی توركیا ئەوەبوو كە سەرۆكی ئیسرائیلی، بە دریژایی سەردانەكەی بۆ توركیا ناوی "پارتی كریكارانی كوردستان"ی نەهیناو بە تەنها باسی لە "تیرۆریزم" دەكرد. كاتێ لیشیان پرسی ئایا PKK ریكخراویكی تیرۆریستی‌یە، هەر ئەوەندەی وت كە "ئەوەی روو لە كاری تیرۆریستی بكات، تیرۆریستە" و ئەوەی رەتكردەوە كە بە هاوكاری لەگەڵ توركیادا دژ بە پارتی كریكارانی كوردستان بوەستیتەوە و وتی:

"پیویستە توركیا خۆی كیشەی تیرۆریزم چارەسەر بكات، جگە لەوە چارەسەرتان لا هەیە، ئیمە هیچ بۆچوونیكی دیاریكراومان بۆ چارەسەر لا نی‌یە". كاتێ لە

وایزمانیشیان پرسی هەلویستی ئیسرائیل لە دامەزراندنی دەولەتیکی کوردی چیە لە خۆرهەلاتی ناوەندا، خۆی لە وەلامەکە دزییەوە و وتی: "خۆمان ئەوەندە کیشەمان هەیە کە بەس بیت. با خۆمان بە دامەزراندنی دەولەتی فەلەستینەوە خەریک بکەین".

هەروەها تورکیا داوا لە ئیسرائیل دەکات لە مەسەلەی ئاودا هاوکاریی بکات. ئەم مەسەلەیەش دوو لایەنی هەیە: لایەنیکیان بازرگانییەو پەیوەندیی بە ئاوی روباری مانافغاتەوە هەیە کە دەرژیتە کەنداوی ئەنتالیاوە و قەرار بوو لە کۆتایی سالی ١٩٩٤دا کارکردن لە دامودەزگاکانیدا تەواو بیت. تا یەکەمجار بە ئیسرائیل (لەبەرئەوەی حیسابی تایبەتیی بۆ دەکریّ)و پاشان قوبرس و لیبیا بفرۆشریّ، ئەمەش لە ریّی گواستنەوەیەوە لە تانکەری پلاستیکیداو بە پاپۆر. ئەم مەسەلەیەیان ناکۆکیی لەسەر نییە.

لایەنی دووەمی مەسەلەی ئاو هەولدانی تورکیایە بۆ بەدەستهینانی لایەنگیریی ئیسرائیل لە هەلویستیدا سەبارەت ئاوی فورات و دیجلە. لەم چوارچیوەیەدا تورکەکان سەردانیکیان بۆ وایزمان ریکخست بەرەو ناوچەی پرۆژەی "گاپ" لەسەر روباری فورات، ئەوەبوو بەمجۆرە وەسفی کرد "ئەمە پرۆژەیەکی سەرسورهینە، وەکو سلاویك بۆ تورکیا کلاوەکەم بەرز دەکەمەوە". بەلام لیدوانەکانی وایزمان لە تورکیادا جەختیان لەوە کردەوە کە ئیسرائیل لەمانەدا تەرەف نییە. لەبەرئەوەی بە بۆچوونی ئیسرائیل چارەسەرکردنی کیشەی ئاو لە ریّی دلنیاکردنی سوریاوە دەبیت لە بەشە ئاوەکەیدا لە روباری فوراتدا. ئەمەش پیویستیی بە پاشەکشیّ هەیە لە هەلویستی توندرەوانەی تورکیادا. لەبەرئەوەی هاتنەدیی ئەم شتە بوار دەدات بە ئیسرائیل کە ٥٠٪ی ئاوی یەرموك بەکاردەبات "هەناسەیەکی قوول هەلکیشیت"، چونکە وەکو دەگوتریّ، ئیسرائیل خۆیشی بەدەست قەیرانی ئاوەوە دەنالینیت.

بەم پیّیە لەگەلّ بەردەوامبوونی وتوویژەکانی نیوان سوریاو ئیسرائیلدا پیشبینیی ئەوە ناکریّ کە ئیسرائیل بیەویّ سوریا توورە بکات. هەرچۆن شتیکی چاوەروانکراو نییە کە واز لە ئامانجی لە دابەشکردنی عیراقیشدا بهینیت. ئەمەش واتە زەمینەیەکی هاوبەش بۆ لیکحالیبوون لەمەر هەردوو مەسەلەی "تیرۆریزم" و "ئاو" لە خشتەی پەیوەندییەکانی تورکیا-ئیسرائیلدا نییە.

لیرەشدا، وەکو قەرەبوویەکی لاوەکی، ئیسرائیل لەسەر زمانی وایزمانەوە رایدەگەیەنیت کە لە مەسەلەی "ئالوگۆڕی زانیاری و بیروڕا"دا سەبارەت مەسەلەکانی "تیرۆریزم" هاریکاری بکات.

لە دەرەوەی ئەم خاڵانەی تیایاندا ناکۆکن، تورکیاو ئیسرائیل لە بواری هەندێ پیشەسازیی جەنگیدا لەسەر پتەوکردنی پەیوەندییان بەردەوامن (وەکو ئامیری ئەلیکترۆنیی فرۆکەی هەلیکۆپتەر)و نەخشەدانان بۆ وەبەرهینانی کشتوکالی لە ناوچەی پرۆژەی "گاپ"داو، گرنگیدان بە ئالوگۆڕی بازرگانی و گەشتوگوزار (ژمارەی گەشتیارە ئیسرائیلیەکان بۆ تورکیا لە سالیکدا نزیکەی ١٠٠-١٥٠ هەزار کەسە، لە کاتیکا ژمارەی گەشتیارانی تورکیا بۆ ئیسرائیل لە ٧-١٠ هەزار کەس لە سالیکدا تیناپەریت.

تورکیا بە جەختکردنی لە مەسەلەی "تیرۆریزم"و، گرنگیدانی فرەی لە رووی جووڵانەوەی ئیقلیمی‌یەوەو لە کاتی ریکەوتنامەی عەززە-ئەریحاوە بە پەیوەندیی لەگەڵ ئیسرائیلدا، گرژیی زیاتر لەگەڵ هاوسێ عەرەبەکانیدا دەوروژینیت و، ئاوو نەوتیش دەروازەیەکی سەرەکین بۆ ئەوەی تورکیا ببیتە خاوەن بزاوتیکی کاراو رۆلیکی کاریگەرو پیگەیەکی پەیوەست بە دەروبەرە سروشتیەکەی خۆیەوە.